

บทที่ ๒

การบำเพ็ญกุศลศพในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

บทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องความตายและประเพณีจัดงานศพในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยผู้วิจัยจะศึกษาความหมายและทัศนะว่าด้วยความตาย ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คุณและโทษของความตายในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ประเพณีเกี่ยวกับความตาย และการบำเพ็ญกุศลศพในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และคตินิยมที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญกุศลศพในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายและทัศนะว่าด้วยความตาย

ความตายเป็นสิ่งที่ไม่น่าพึงใจ จัดว่าเป็นส่วนอนิฏฐารมณ์ เป็นการพลัดพรากจากกันตามเหตุผลที่แท้จริง เรื่องความตายนี้จัดอยู่ในคติของธรรมดา คือเป็นเรื่องธรรมดาอย่างหนึ่ง เป็นกฎของกฎธรรมชาติที่มีเกิดก็ต้องมีตาย คือเกิดมาแล้วก็ต้องตาย หรือที่ตายก็เพราะได้เกิดมาแล้ว ความเกิดกับความตายนั่นเป็นของคู่กัน ลักษณะสำคัญของกฎธรรมชาติที่กล่าวมาข้างต้นก็คือ ๑) ความเปลี่ยนแปลง ๒) ความขัดแย้งอันก่อให้เกิดสภาพที่ทนได้ยาก และ ๓) ความปราศจากตัวตนอย่างอิสระ พุทธศาสนาเรียกสิ่งนี้ว่าสามัญลักษณ์ ตามมุมมองของพระพุทธศาสนา ความตายก็เป็นอะไรอื่นไปไม่ได้นอกจากความสิ้นไปแห่งปัจจัยเหล่านั้น หรือมิฉะนั้นก็เป็นการประกอบส่วนที่ผิดเพี้ยนไป อันเกิดจากความไม่เที่ยงและความไม่มีตัวตนของปัจจัยเหล่านั้น นี่เป็นหลักกว้างๆ ที่อิงอยู่กับหลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์ และหลักธรรมเรื่องปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา ที่ว่าด้วยความเป็นเหตุเป็นผลแบบอิงอาศัยกันของสิ่งทั้งหลาย ทำนองว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี อาจมองว่าเป็นเพียงมิติหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา แม้ในขณะที่ชีวิตยังมีอยู่ ความเปลี่ยนแปลงนี้ คือกระบวนการที่มีทั้งความเกิดและความดับ เกิดต่อเนื่องสลับกันไป มองในแง่ชีวิตก็มีทั้งการเกิดการดับอยู่ตลอดเวลา การเกิดและการดับ ในลักษณะเช่นนี้ไม่ได้ทำให้ชีวิตหมดไป คือไม่ตายในความหมายที่เข้าใจกันทั่วไป แต่ก็แน่นอนว่าย่อมทำให้ชีวิตเปลี่ยนแปลงไปได้ทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรมจากการที่หน้าตาและร่างกายของเราเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ถ้าถือว่าเป็นการตาย นี่ก็คือการตายจากสภาวะหนึ่งแล้วไปเกิดในอีกสภาวะหนึ่ง เช่น จากเด็กเล็กเป็นวัยรุ่น เป็นผู้ใหญ่ และเป็นคนชรา เป็นต้น ในความตายแบบนี้เหตุปัจจัยแห่งชีวิตไม่ได้หมด และชีวิตก็ไม่ได้สิ้นไปจริงๆ เพียงแต่เปลี่ยนแปลงสภาวะไปเท่านั้นแต่ถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงชนิดที่ทำให้สิ่งที่เป็เหตุปัจจัยของชีวิตหมดไป ก็ถือว่าเป็นความตายจริง

๒.๑.๑ ความหมายของความตาย

คำว่า ความตาย เป็นคำที่มาจากศัพท์ภาษาบาลีหลายคำด้วยกัน แต่ที่พบบมากที่สุดก็คือคำว่า มรณะ ซึ่งประกอบด้วย มร ธาตุ แปลว่า ตาย ลง ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อณ สำเร็จรูปเป็น มรณ

แปลว่า ความตาย และมีศัพท์ทางวิชาการที่หมายถึงความตายหลายศัพท์ด้วยกัน ขึ้นอยู่กับฐานะและประเภทของบุคคล เช่น จุตติ ตัปป ทากาละ แดกกายทำลายขันธ์ การทิ้งร่างเก่า มรณภาพ อสังกรรม อนิจกรรม นิพพาน ปรินิพพาน นอกจากนี้ ยังมีคำที่บ่งถึงการตายอื่นอีก เช่น กาลกิริยา แปลว่า การทำกาละ^๑ ปลาย แปลว่า ความตาย มจจุ^๒ แปลว่า ความตาย อุจจย แปลว่าความล่วงไป นิธน แปลว่า ความตาย^๓ นาส แปลว่า ความพินาศ กาล แปลว่า ความตายทำที่สุดแห่งอัตภาพ^๔ อนต แปลว่าความที่เป็นไป จวนแปลว่าการเคลื่อนไป^๕

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้อธิบายความหมายของคำว่า ความตาย ไว้ว่า ความตาย หรือ มรณ หมายถึงความสิ้นสุดของชีวิตหรือ ความตาย คือการที่ขันธ์ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) แดกสลาย การทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ การที่ชีวิตสูญสิ้น ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตกแห่งขันธ์ ความทำลายไป ความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งธรรมเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า มรณะ^๖ ดังปรากฏคำอธิบายในพระสูตรต้นตปิฎกว่า พระสารีบุตรได้กล่าวถึงความตายไว้ว่า “ผู้ตายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ ทั้งกายสังขาร คือ ลมหายใจเข้าออกก็ดับไป วีสังขาร ได้แก่ วิตก วิจารคือ ความตรึก ความตรองก็ดับไป และจิตสังขาร คือ สัญญา และเวทนา คือ ความกำหนดได้หมายรู้ก็ดับไป อายุก็หมดสิ้นไป โออุณ คือไฟที่เกิดแก่กรรมก็สงบ อินทรีย์ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็แตกทำลายไป”^๗ หรือเมื่อเราทราบแล้วว่าความตาย คือ การที่ขันธ์ ๕ หรือกายกับจิตไม่สามารถประชุมกันเข้า คือ ต่างฝ่ายต่างแยกออกจากกัน ภายในฐานะรูปก็สลายสู่ภาวะความเป็นธาตุดั้งเดิม ส่วนจิตหากยังมีเหตุปัจจัย คือ กิเลสซึ่งประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน ก็จะต้องยังคงสำแดงศักยภาพตามธรรมชาติของตนคือสร้างรูป สร้างชีวิต เพื่อรองรับการประกอบกรรม ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดวิบากคือผลแห่งกรรมต่อไป หรืออีกนัยหนึ่งพระพุทธศานากล่าวว่า คนประกอบไปด้วยธาตุ ๖ คือ ๑) ปรฐวิธาตุ (ธาตุดิน) ๒) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) ๓) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ๔) วาโยธาตุ (ธาตุลม) ๕) อากาศธาตุ (ธาตุอากาศ) และ๖) วิญญาณธาตุ (ธาตุวิญญาณ) ธาตุทั้ง ๖ นี้แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศธาตุ เป็นธาตุที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิด ไม่มีชีวิตจิตใจเป็นฝ่ายสสาร ส่วนธาตุวิญญาณเป็นธาตุรู้มีความรู้สึกนึกคิดมีชีวิตจิตใจ เป็นฝ่ายจิต เมื่อธาตุทั้ง ๖ นี้มาประชุมกันชีวิตก็เกิดมีขึ้นหากแยกกัน ชีวิต

^๑ วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖๔/๑๗๐, (ไทย) ๔/๑๖๔/๒๔๕. ดังคำว่า กาลกิริยา วา ภวิสสติ (ภิกษุใช้) จักถึงแก่ มรณภาพ.

^๒ พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙, (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑ ๓๑ ดังคำว่า ปมาโท มจจุโน ปทํ ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย.

^๓ พุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๕๙/๓๑๖, (ไทย) ๓๓/๑๕๙/๔๐๘. ดังคำว่า พระโคตร มีเถรี ก็ยังต้องเสด็จนิพพาน.

^๔ วิ.ภิกขุณี. (บาลี) ๓/๗๙๓/๗๗-๗๘, (ไทย) ๓/๗๙๓/๑๒๘. ดังคำว่า โส พราหมโณ กาลํ กตฺวา อณฺเฏตรํ หัสโยนิ อูปฺปชฺชิ. พราหมณ์นั้นตายแล้วไปบังเกิดในกำเนิดหงส์ตัวหนึ่ง.

^๕ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว คำว่าตายหรือความตายนั้นในภาษาบาลีมีคำที่ใช้แทนกันอยู่ คือ มจจุ, กาลกิริยา, ปลาย, นิธน, นาส, กาโล, จวน, พระเจ้ารวรงค์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า **พระคัมภีร์อภิธานปทัฏฐิกาย หรือ พจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย** หน้า ๑๑๐ และอีกสองศัพท์ คือ อุจจย, อนต, ดูเพิ่มเติมในพระมหาสมปอง ปมุทิโต **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, หน้า ๕๑๔-๕๑๕.

^๖ ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๐๐/๑๑๘.

^๗ ดูรายละเอียดใน อง.ติ.ก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๑-๑๙๔.

ก็สิ้นสุด คือ ตาย ๒ ฝ่าย คือ ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศธาตุ เป็นธาตุที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิด ไม่มีชีวิตจิตใจเป็นฝ่ายสสาร ส่วนธาตุวิญญาณเป็นธาตุที่มีความรู้สึกนึกคิดมีชีวิตจิตใจ เป็นฝ่ายจิต เมื่อธาตุทั้ง ๖ นี้มาประชุมกันชีวิตก็เกิดมีขึ้นหากแยกกัน ชีวิตก็สิ้นสุด คือ ตาย^๘

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงเรื่องความตายไว้ว่าเป็นสิ่งที่น่าสังเวชใจ เป็นทุกข์ เป็นอุทาหรณ์ ให้เร่งรีบปฏิบัติตนเพื่อพ้นจากความตาย “ท่านไม่เคยเห็นบ้างหรือ ในโลกนี้ ซึ่งบุรุษหรือสตรีหลังจากตายไปแล้ว ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน พองขึ้นอืด ซ้ำเลือดซ้ำหนองมีสีเขียว มีน้ำเหลืองแตกซ่านและเต็มไปด้วยความเน่าเปื่อย ก็ความคิดไม่เคยเกิดขึ้นแก่ท่านบ้างเลยหรือว่าท่านก็เหมือนกันจะต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่สามารถหนีพ้นความตายไปได้”^๙ เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอายุคนเรามีเพียงจำกัดเท่านั้น คืออย่างน้อย ๆ ก็ไม่เกิน ๑๐๐ ปี ดังปรากฏในพระพุทพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อายุคนเรานี้สั้นนัก ขาดิหน่ายังจะต้องไปเกิด กุศลควรสร้างไว้ พรหมจรรย์ควรประพฤติ ไม่มีใครเลยที่เกิดแล้วไม่ตาย ภิกษุทั้งหลาย คนใดอายุยืน คนนั้นจะอยู่ได้แค่ ๑๐๐ ปีหรือเกินกว่าบ้างก็เล็กน้อย ความตายเป็นสิ่งที่ทุกคนหลีกเลี่ยงไม่พ้นและไม่รู้ได้ว่าจะตายลงเมื่อใด พระพุทธองค์ทรงเตือนให้รีบกระทำแต่กรรมดีและปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ เพราะนานหนักหนาแล้วที่เธอทั้งหลายได้ประสบกับความทุกข์ในความตายของบิดา มารดา บุตร ธิดา พี่น้องชายหญิงทั้งหลาย ก็ในขณะที่ประสบความทุกข์เช่นนั้นเธอทั้งหลายได้หลั่งน้ำตาลงบนหนทางอันยาวนี้มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ทิศเดียว” จะเห็นว่า ความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแสดงถึงการทอดทิ้งร่างกายไว้ การขาดสิ้นในภพหนึ่งและความตายในที่นี้มุ่งถึงความตายของคนเท่านั้น ความตายจึงเป็นสภาวะการเปลี่ยนแปลงของระบบการทำงานของอวัยวะภายในร่างกาย ความตายของคนจะมีอาการที่สังเกตได้ เช่น ตาทั้งสองจะมีมดมวงอะไรไม่เห็น หูก็ไม่ได้ยินเสียง จมูกก็ไม่รู้กลิ่น ลิ้นก็ไม่รู้รส การไม่รู้สึกรู้สสัมผัส หหมดความรู้สึกทั้งอารมณ์และความนึกคิดต่าง ๆ มีลักษณะเหมือนกับคนหลับ แต่หัวใจหยุดเต้นไม่หายใจ ความรู้สึกต่าง ๆ ทางกายจะดับก่อนคงเหลือแต่จิตทำงานอยู่เพียงอย่างเดียวเท่านั้นต่อมาประสาทและสมองค่อย ๆ หหมดความรู้สึกเป็นอันดับสุดท้ายในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของความตายไว้ว่า หมายถึงการสิ้นใจ, สิ้นชีวิต, ไม่เป็นอยู่ต่อไป, สิ้นสภาพของการมีชีวิต เช่น สภาวะสมองตาย;เคลื่อนไหวไม่ได้ เช่น มีตาย ตินตาย ไม่เดินเพราะเครื่องเสียหรือหยุด เช่นรถยนต์ตาย นาฬิกาตาย เป็นต้น^{๑๐}

ท่านพุทธทาสภิกขุ ปราชญ์ทางพุทธศาสนาได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความตายไว้ว่า ความตายเป็นหน้าที่ของสังขาร สังขาร คือ สิ่งปรุงแต่งจากเหตุจากปัจจัยเมื่อเหตุปัจจัยบางส่วนหยุดปรุงแต่งมันก็มี ความตายบางส่วนปรากฏออกมา สำหรับสังขารส่วนนั้นจึงถือว่าความตายเป็นหน้าที่ของสังขารหรือสังขารมีหน้าที่ที่จะต้องตาย หรือ “ความตายคือ หหมดดี หหมดสงบสุข หหมดความประเสริฐ หหมดอะไร ฯลฯ นี้เรียกว่า ตาย ตายในภาษาธรรมซึ่งเราตายติดกันทุก ๆ วัน ทุก ๆ คิณก็ว่าได้ คือความตายตาม

^๘ ดูรายละเอียดใน อด.ดิก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๑-๑๙๔.

^๙ ดูรายละเอียดใน อด.ดิก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๑-๑๙๕.

^{๑๐} ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์โดยบริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖๐.

ภาษาธรรมนี้เพราะมีความหนักอึ้งใจเร้าร้อนอยู่เสมอเป็นห่วงวิตกกังวลอยู่เสมอ ยิ่งฉลาดมาก ยิ่งตายได้ลึกซึ้งกว่าตายได้อย่างที่เรียกว่าพิเศษกว่าคนโง่”^{๑๑}

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเหตุและปัจจัยแห่งความตายไว้มี ๓ สาเหตุปัจจัย ได้แก่ (๑) ความดับของรูปนามที่เรียกว่า ภัณฑะ (รูปนามมีอาการ ๓ คือ อุปปาตัญญุติ ภัณฑะ แปลว่า ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป) แม้สัตว์ยังมีชีวิตอยู่แต่รูปนามก็เกิดดับตลอดเวลา (๒) การมีอยู่ของชน สัตว์ ต้นไม้ อันเป็นอาหารของชาวโลกที่ใช้เรียกกัน ทั่วๆ ไป แต่โดยปรมัตถ์ที่เพ่งถึงแก่นแท้แล้ว ไม่มีสัตว์ตาย และต้นไม้ก็ไม่มีชีวิตินทรีย์มีแต่ธาตุรูปเท่านั้น (๓) การปริณิพพานของท่านผู้สิ้นอาสวะ ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์^{๑๒}

๒.๑.๒. ความตายในพระไตรปิฎก

จากกรณีที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า ในพระไตรปิฎกมีทัศนะเกี่ยวกับความตายหลายประการ สรุปได้ว่า ความตาย ในพระไตรปิฎกแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) ความตายทางกายภาพ คือการสิ้นชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั่วไปทำใหรางกายแตกสลายไป ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของคำว่า “ตาย” ในลักษณะนี้ไว้ คือ “ความจุติ ความเคลื่อนไป ความตาย กล่าวคือ มฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์”^{๑๓} ในหมู่มสัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่ามรณะ^{๑๔} เกณฑัตตสัน คือ “เมื่อธรรม ๓ ประการ คือ (๑) อายุ (๒) โออุณ (๓) วิญญาน และกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้ง นอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา”^{๑๕} “สัตว์ผู้ตาย คือ ทำกาละไปแล้ว มีกายสังขาร วจีสังขาร และจิตสังขาร ดับละ ้งไป มีอายุหมดสิ้นไป ไม่มีโออุณ มีอินทรีย์แตกทำลาย”^{๑๖} หมายถึง “ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์เนื่อง อยู่กับภพอันหนึ่ง”^{๑๗} ได้แก่การสิ้นชีวิตของสัตว์โลกในภพหนึ่ง ๆ โดยปกติหมายถึงการสิ้นชีวิต ซึ่ง กำหนดเอาชาติหนึ่งที่เหมาะสมกันว่าเป็นคนเป็นสัตว์ พระพุทธศาสนายอมรับว่า มนุษย์มีส่วนประกอบอยู่ ๒ ส่วนคือรูปและนาม รูป คือ ส่วนที่มองเห็นได้ด้วยตาทั้งหมดและนาม คือ ส่วนที่มองไม่เห็นด้วยตา เปลาหรือจิตใจนั่นเอง ส่วนประกอบเหล่านี้เมื่อแยกออกมาแล้ว มีส่วนประกอบสำคัญอยู่ ๕ ประการ ดังนี้^{๑๘}

^{๑๑} พุทธศาสนิกชน, **พจนานุกรมพุทธศาสน์พร้อมคำอธิบายขยายศัพท์**, เนื่องในมงคลกาล ๑๐๐ ปีพุทธศาสน พุทธศักราช ๒๔๔๔-๒๕๔๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๗๕.

^{๑๒} วัณณา พัดเกาะ, “การเตรียมตัวก่อนตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีพุทธศักราช ๒๕๕๖), หน้า ๓๘๒.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๘.

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๐/๓๒๕. ; ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๙๐/๒๖๐.

^{๑๕} ส.ข. (ไทย) ๑๒/๔๕๖/๔๙๕. ; ส.ข. (บาลี) ๑๒/๔๕๖/๔๐๕.

^{๑๖} ส.ส. (ไทย) ๑๒/๔๕๖/๔๙๕. ; ส.ข. (บาลี) ๑๒/๔๕๖/๔๐๕.

^{๑๗} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

^{๑๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒/๖-๑๑. ; ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒๑๕-๘.

- (๑) รูป คือร่างกายและสวณประกอบที่เป็นร่างกาย
- (๒) เวทนา คือ ความรู้สึก สุข ทุกขและเฉยๆ
- (๓) สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้ในอารมณ์
- (๔) สังขาร คือสภาพปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลางๆ
- (๕) วิญญาณ คือการรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ

เมื่อสวณประกอบทั้ง ๕ ประการนี้สูญสิ้นไป มนุษย์จึงได้ชื่อว่าตายแล้ว ในขณะที่มนุษย์จะตายนั้น มีนิมิต ๓ ประการ ปรากฏแก่ผู้ตายได้แก่ (๑) กรรม คือ สิ่งที่ทำในขณะที่ใกล้จะตาย (๒) กรรมนิมิต คือ นิมิตมีรูปเป็นต้นที่เคยทำไว้ที่ปรากฏแก่ผู้ตาย ให้ผู้ตายระลึกถึงสิ่งที่เคยทำไว้ในอดีต (๓) คตินิมิต คือ นิมิตที่ปรากฏแก่ผู้ตายโดยปรากฏเป็นสถานที่ที่ผู้ตายจะไปเกิด^{๑๙}

๒) ความตายทางจิตวิญญาณ แม้บุคคลยังมีชีวิตอยู่ก็อาจเชื่อว่าตายได้เช่นเดียวกันความตายในลักษณะนี้ไม่อาจมองเห็นได้ทางกายภาพ เป็นองค์ประกอบทางด้านจิตใจ ตัวอย่างเช่น ความไม่ประมาทเป็นทางแห่งอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย คนที่ไม่ประมาทชื่อว่าอมตไม่ตาย คนประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว^{๒๐} กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือความตายจากคุณธรรมความดีต่างๆ นั้นเอง ภิกษุมีราคะครอบงำก็เช่นเดียวกัน ได้เชื่อว่าตายแล้วเพราะตายไปจากคุณงามความดี มนุษย์ที่มีความทุกข์อยู่เช่นปัจจุบันนี้ก็เพราะว่าเป็นผู้ตายทางจิตและวิญญาณ ถ้ามนุษย์มีคุณธรรมความดีประจำจิตใจก็จะไม่ตาย คนที่ตายในลักษณะนี้ก็ยังต้องการที่จะแสวงหาสิ่งที่ต้องตายต่อไป การแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐก็คือการแสวงหาสิ่งที่จะไม่ต้องตาย “บุคคลผู้ทำความเพียรพยายามอย่างลูก ผู้ชายแม้จักต้องตายก็จะไม่ถูกญาติ เทวดา และพรหมทั้งหลายนินทา ทั้งจะไม่เดือดร้อนในภายหลัง”^{๒๑}

มนุษย์ทุกคนต้องตายด้วยกันทั้งสิ้น พระพุทธศาสนาได้อธิบายสาเหตุของความตายไว้ว่า คนที่ตายนั้นตายต่างกัน ในพระอภิธรรมัตถวิภาสินีฎีกา ได้จำแนกสาเหตุของความตายไว้ ๔ ประการ คือ^{๒๒}

- ๑) ตายเพราะสิ้นอายุ
- ๒) ตายเพราะสิ้นกรรม
- ๓) ตายเพราะสิ้นทั้ง ๒ อย่าง คือ สิ้นอายุและสิ้นกรรม
- ๔) ตายเพราะกรรมเข้าไปตัดรอน คือ ตายเพราะเหตุไม่ปกติคือ

ถูกฆาตตายบาง ฆ่าตัวตายบาง เป็นต้น

แต่ในวิสุทธิมรรค^{๒๓} อธิบายประเภทของความตายไว้ ๔ อย่าง ดังนี้

^{๑๙} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธรรมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมัตถวิภาสินีฎีกา ฉบับแปลภาษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๔.

^{๒๐} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑. ; ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙.

^{๒๑} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๒๕-๑๒๖/๒๐๓. ; ชุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๒๕-๑๒๖/๖๘.

^{๒๒} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธรรมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมัตถวิภาสินีฎีกา ฉบับแปลภาษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๗.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๔.

- ๑) ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ที่เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่ง
 - ๒) สมุจเฉตมรณะ กล่าวคือความขาดแห่งวิภูฏทุกขของพระอรหันต
 - ๓) ขณิกมรณะ อันได้แก่ ความดับในขณะ ๆ แห่งสังขารทั้งหลาย
 - ๔) สัมมตมรณะ ในภาษาของชาวโลกว่า ตนไม่ตาย โลหะตาย เป็นต้น
- ในวิสุทธิมรรค ความต่างของความตายมี ๒ กรณี คือ

๑) กาลมรณะ คือ การตายตามกาลเวลา ตายตามปกติ เช่น ตายเพราะชรา ตายเพราะสิ้นอายุหรือสิ้นกรรม หรือเพราะสิ้นทั้งอายุและกรรม ในวิสุทธิมรรคมีคำอธิบายไว้ว่า

มรณะใด แมเมื่อความถึงพร้อมแห่งปัจจัยอันเป็นเครื่องยังอายุให้สืบต่อไปยังมียูแต่ก็ยังมีขึ้นได้ เพราะความที่กรรมอันก่อปฏิสนธิ มีวิบากสุกงอมสิ้นเชิงแล้วนี้ ชื่อวามรณะเพราะสิ้นบุญ

มรณะใดมีขึ้นด้วยอำนาจความสิ้นแห่งอายุ ดังอายุอันมีประมาณสัก ๑๐๐ ของคนเรา ทุกวันนี้ เพราะความไม่มีสมบัติ เช่น คติกาล และอาหาร เป็นต้น นี้ชื่อวามรณะเพราะสิ้นอายุ^{๒๔}

๒) อกาลมรณะ คือ การตายที่ยังไม่ถึงเวลาที่จะต้องตาย เช่น ตายเพราะถูกฆ่าตายเพราะกรรมเก่ามาตัดรอน เกิดอุปัทวเหตุต้องตายลงไป^{๒๕} หรือตายไม่ปกติ คือ ตายเพราะถูกกรรมเข้ามาตัดรอนให้ต้องตายไปด้วยสาเหตุต่างๆ คือถูกฆาตย ฆาตว์ตาย เป็นต้น ในวิสุทธิมรรค อธิบายไว้ว่า สวณมรณะโดยอ้อมมีแก่บุคคลทั้งหลายผู้มีปัจจัยเครื่องสืบต่อ (แห่งอายุ) ถูกกรรมที่สามารถยังสัตว์ให้เคลื่อนจากฐานะ (ที่เป็นอยู่) ได้ทันทีเข้ามาตัดเอา ดุจคนบาปทั้งหลาย มีพยาทุสิมาร และพยากลาพู เป็นต้นก็ดี แก่บุคคลทั้งหลายผู้มีปัจจัยเป็นเครื่องสืบต่อ (แห่งอายุ) มาขาดไปด้วย อุปกัมมะ (ความทำร้าย) มีการใช้ศัสตรา เป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนก็ดี มรณะนี้ชื่อว่า อกาลมรณะ^{๒๖}

๒.๑.๓ ความตายในทางกฎหมาย

สวณความตายในทางกฎหมายมี ๒ ลักษณะคือ ๑) ตายตามธรรมชาติ ๒) ตายโดยคำสั่งศาลวา เป็นคนสาบสูญ ดังมีคำอธิบายดังนี้

๑) ตายตามธรรมชาติ คือ ตายจริง ๆ สิ้นสภาพบุคคลถาวรตลอดไป^{๒๗} ซึ่งมีความหมายเฉพาะแต่การสิ้นชีวิตธรรมดาเท่านั้น ความตายธรรมชาตินี้ นักกฎหมายและแพทยได้ให้นิยามความตายตามธรรมชาติไว้ดังต่อไปนี้

จิตติ ติงศกัทย ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า ปัญหาตายเมื่อใดก็คงต้องถือตามธรรมชาติว่า ตายเมื่อหัวใจและปอดหยุดทำงาน ดังที่เคยกล่าวกันว่า ขาดใจตาย อันเป็นความจริงตามธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงอย่างอื่นในตัวคนคงเป็นอาการที่ตามมาจากการหยุดทำงานของปอดและหัวใจ หากปอดและหัวใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ยังทำงานอยู่หลังจากที่อีกอย่างหนึ่งหยุดแล้ว เมื่อไม่

^{๒๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย , วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๕๐), หน้า ๑ - ๒.

^{๒๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๕๐), หน้า ๒.

^{๒๖} อ้างแล้ว, หน้า ๑.

^{๒๗} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กฎหมายแพ่ง ๑ CIVIL LAW 1 (ฉบับปรับปรุง) หน่วยที่๑-๘, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๕), หน้า ๘๓.

กลับพนขึ้นทำงานไดใหม่ ก็คงถือว่าตายตั้งแต่แรกที่ปอดหรือหัวใจอันใดอันหนึ่งหยุดทำงาน ไม่ใช่ตั้งแต่ทั้งสองอย่างหยุดทำงานด้วยกัน^{๒๘}

สุพจน กุमानะชัย ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า การสิ้นสภาพบุคคลโดยธรรมชาติหรือความตายนั่นเป็นปัญหาที่เราต้องศึกษา คือ “ความตาย” เป็นอย่างไร ในทางการแพทย์ได้อธิบายถึงความตายไว้ว่า “ความตาย” ต้องมีอาการสำคัญดังนี้ คือ ไม่สามารถที่จะรับและตอบสนองได้ ไม่มีการเคลื่อนไหวของการหายใจ ไม่มีการตอบรับหรือตอบสนองจากการกระตุ้นทั้งภายในและภายนอก เคลื่อนไฟฟ้าสมองราบ อย่างไรก็ตามในทางกฎหมายเราถือเอาการหยุดทำงานของ “ปอดหรือหัวใจ” หยุดทำงานเป็นสำคัญ หรือเราอาจจะกล่าวง่าย ๆ ว่าเป็นลักษณะของการ “ขาดใจตาย” ก็ได้^{๒๙}

นเรศร เกษะประการ ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า “คนตายเมื่อหมดลมหายใจ แต่ในปัจจุบันทางการแพทย์ถือว่าคนตายเมื่อแพทย์ได้วินิจฉัยว่าแกนสมองตายแล้ว”^{๓๐}

ชัยสิทธิ์ ตราชูธรรม สมชาย ชมะโชติ และกฤตย ประสิทธิศาสตร์ ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า ปัญหาข้อนี้ในทางกฎหมายถือกฎหมายธรรมชาติเป็นหลักวินิจฉัย กล่าวคือ ถ้าวเวลาที่หัวใจและปอดหยุดทำงานเป็นหลัก ที่ถือทั้งสองก็เพราะในปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้ามาก หัวใจที่หยุดทำงานอาจเต้นได้อีก หรือเปลี่ยนใหม่ต่อไปได้อีกนานและคงนานขึ้นทุกที การหยุดหายใจก็ทำให้หายใจใหม่ได้โดยไม่ต้องไขว่คว้าในตัวเองก็ได้ อย่างไรก็ตามหากปอดและหัวใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ยังทำงานอยู่หลังจากที่อีกอย่างหนึ่งหยุดทำงานแล้ว เมื่ออย่างที่ยหยุดนี้ไม่กลับพนขึ้นทำงานใหม่ก็คงต้องถือว่าตายตั้งแต่แรกที่ปอดและหัวใจอย่างใดอย่างหนึ่งหยุดทำงานตั้งแต่ต้น ไม่ใช่ตั้งแต่ทั้งสองอย่างหยุดทำงานด้วยกัน^{๓๑}

สมทบ สุวรรณ ได้ให้ความหมายการสิ้นสภาพบุคคลไว้ว่า สภาพบุคคลของมนุษย์ที่บุคคลธรรมดา ย่อมสิ้นสุดลงขณะที่มนุษย์ผู้นั้นถึงแก่ความตาย ดังมาตรา ๑๕ วรรคต้น แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บัญญัติไว้ชัดแจ้งว่า “สภาพบุคคล...สิ้นสุดลงเมื่อตาย” กล่าวคือ ผู้ที่ตายแล้ว เว้นแต่ผู้ที่ยังไม่ได้ไปสุสานในกรณีมรดา ย่อมไม่มีสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมาย^{๓๒}

กิตติศักดิ์ ประกิต ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า เมื่อใดจะถือว่าตายย่อมต้องถือตามขอยู่ติทางการแพทย์ อย่างไรก็ตามในปัจจุบันความก้าวหน้าทางการแพทย์ได้มาถึงจุดที่อาจยืดเวลาการหายใจ และการเต้นของหัวใจต่อไปได้อีกระยะหนึ่งทั้ง ๆ ที่แกนสมองตายแล้ว ในกรณีเช่นนี้จะถือว่าบุคคลที่แกนสมองตายแล้วถึงแก่ความตาย เป็นเรื่องที่มีผลต่อการปลูกถ่ายอวัยวะของผู้นั้นให้แก่ผู้ต้องการได้ ถ้าถือว่าตายแล้วก็ตัดอวัยวะออกไปได้ โดยกฎหมายไม่ถือว่าผู้กระทำความผิดต่อชีวิตจริง

^{๒๘} ศาสตราจารย์จิติ ดิงศักดิ์, **กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๙.

^{๒๙} สุพจน (พจน) กุमानะชัย, **ยอหลักกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕-๑๕.

^{๓๐} นเรศร เกษะประการ, **หลักกฎหมายบุคคล**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บริษัท วิญญูชน จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๙.

^{๓๑} ชัยสิทธิ์ ตราชูธรรม และคณะ, **กฎหมายพาณิชย์ COMMERCIAL LAW**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สัตยการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๒๒.

^{๓๒} ดร.สมทบ สุวรรณวิสุทธิ, **กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ไทยสัมพันธ์, ๒๕๐๒), หน้า ๑๒.

กายของผู้อื่น แต่ในกรณีที่ยังไม่ถึงวาทาย การกระทำเช่นนั้นย่อมเป็นการร่ายร่างกายหรือฆ่าผู้อื่น ในสวนของทรัพย์สินนั้นมรดกก็ยังไมตกทอดไปยังทายาท ในปัจจุบันทางการแพทย์ถือว่า เมื่อแกนสมองตาย สมองหยุดทำงานแล้วไม่มีทางกลับมาทำงานได้อีก ถือได้ว่าบุคคลถึงแก่ความตายแล้ว เพราะในกรณีเช่นนี้มีข้อเท็จจริงฟังได้ว่า ชีวิตของบุคคลนั้นย่อมลงไป โดยไม่อาจฟื้นคืนมาได้อีกแน่แท้^{๓๓}

อนุชน อบเชย ได้ศึกษาเรื่อง “ปรีศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีเนื่องการตายของภาคเหนือ” พบว่า ปรีศนาธรรมเกี่ยวกับความตาย มีการอิงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ประกอบเข้าไว้ในเรื่องของบาปบุญ ภาพภูมิ นรกสวรรค์ จึงมีประเพณีในการทำบุญอุทิศให้กับผู้ที่ตายไปแล้ว เนื่องจากได้รับอิทธิพลของหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาทำให้ประเพณี ตลอดจนปรีศนาธรรมยังคงอยู่และมีการสืบทอดต่อ ๆ มา คติธรรมคำสอนตามหลักพระพุทธศาสนาที่มุ่งสอนให้ผู้คนมุ่งละความชั่ว ทำความดี และทำจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใสเบิกบาน ทำให้สังคมเกิดความสงบสุข และพัฒนาให้เจริญก้าวหน้า จากการสืบทอดในรูปของมุขปาฐะที่จกกันมาสืบทอดกันมา เป็นความนิยมทั้งเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินในการทดสอบปัญญาเนื่องจากได้แฝงหลักธรรมอันประเสริฐ จึงทำให้คตินี้เป็นมรดกตกทอดถึงคนรุ่นหลัง^{๓๔}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์นายแพทย์แมน อิงคตานุวัฒน์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นายแพทย์อุดมศักดิ์ หุนวิจิตร และนายแพทย์ธวัชชัย วัฒนเขจร ได้ให้ความกระจ่างเรื่องเงื่อนไขความตายว่า การทำงานของระบบที่กล่าวมาแล้ว มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แต่การกระทำของสมองนั้น คนทั่วไปไม่อาจจะแลเห็นได้ เหมือนกับการหายใจและการเต้นของหัวใจ ดังนั้น เดิมการวินิจฉัยคนตายจึงอาศัยการหยุดทำงานของการหายใจเป็นสำคัญ แต่ในปัจจุบันนี้ วิทยาศาสตร์การแพทย์เจริญก้าวหน้า หนาไปเป็นอย่างมาก มีเครื่องมือที่สามารถการทำงานของสมองได้ มีเครื่องมือที่ใช้ช่วยการหายใจที่หยุด แล้วให้ดำเนินต่อไปได้ มีเครื่องมือที่ใช้สูบลดโลหิตแทนการเต้นของหัวใจได้ ดังนั้น การตัดสินความตายจึงต้องเปลี่ยนไปจากหลักการเดิม โดยต้องพิจารณาว่า คนจะตายเมื่อปราศจากการทำงานของ ๓ ระบบ ดังกล่าวแล้ว กล่าวคือสมองหยุดทำงาน โดยตรวจด้วยการวัดคลื่นสมองด้วยไฟฟ้า หัวใจหยุด เต้น และหายใจเองไม่ได้ทั้ง ๓ ประการนี้ประกอบกันจึงจะถือว่าคนตาย^{๓๕}

ศาสตราจารย์นายแพทย์ กัมมันต์ พันธุมจินดา ได้แสดงทัศนะความตายไว้ว่า ในอดีตความตาย หมายถึงการสิ้นสุดของการทำงานของร่างกาย ซึ่งในการปฏิบัติ ได้แก่ การที่คนหยุดหายใจ และหัวใจหยุดเต้น แต่ในปัจจุบันวิทยาศาสตร์การแพทย์เจริญก้าวหน้าไปมาก ทำให้สามารถใช้เครื่องช่วยหายใจและขยายต่าง ๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงานไปไครระยะหนึ่ง โดยที่สมองซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการควบคุมสติสัมปชัญญะ ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ได้หยุดการทำงานไปแล้ว และไม่สามารถทำให้

^{๓๓} กิตติศักดิ์ ปรกติ, เอกสารประกอบการศึกษาวิชากฎหมายแพ่ง : หลักทั่วไป ภาค ๑/๒๕๔๖ บุคคลธรรมดาและหลักทั่วไปว่าด้วยนิติบุคคล, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๑๗.

^{๓๔} อนุชน อบเชย, ปรีศนาธรรมเกี่ยวกับประเพณีเนื่องในการตายของภาคเหนือ, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๗.

^{๓๕} พรชัย สุนทรพันธ์, คำอธิบาย ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๗๘-๗๙.

พนักินดีได้ ดังนั้น จึงได้มีแนวคิดในการพิจารณาความตาย โดยอาศัยการหยุดการทำงานโดยสิ้นเชิง หรือความตายของสมอง เป็นอีกแนวทางในการตัดสินความตาย^{๓๖}

ประเทศไทยยังมีกฎหมายที่นิยามความตายที่ชัดเจน หน้าที่ที่จะวินิจฉัยว่าคนนั้นตายตั้งแต่เมื่อใดนั้นให้อือเอาการวินิจฉัยของแพทย์^{๓๗} แพทย์เองก็มีความยุ่งยากใจในการให้คำนิยาม เรื่องความตาย สาเหตุเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านการแพทย์นั่นเอง ซึ่งแต่เดิมนั้น การให้คำนิยามเพียงแต่การหยุดทำงานถาวรของปอดหรือหัวใจเท่านั้น เมื่อแพทย์ได้ผลิตเครื่องมือที่ใช้ในการช่วยในการหายใจได้ และใช้ยาต่าง ๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงานไปได้ทำให้เกิดปญหาว่าผู้ป่วยได้ตายตั้งแต่เมื่อใด เนื่องจากผู้ป่วยสามารถอยู่ได้ก็แต่เพียงเครื่องช่วยหายใจและใช้ยาต่าง ๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงานไปได้ ทำให้เกิดปญหาว่าผู้ป่วยได้ตายตั้งแต่เมื่อใดเนื่องจากผู้ป่วยสามารถอยู่ได้ก็แต่เพียงเครื่องช่วยหายใจและใช้ยาต่าง ๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงานไปได้เท่านั้น ไม่อาจเป็นอยู่ได้ด้วยตนเองได้ มีสภาพไม่ต่างไปจากผักไม่สามารถหายใจเองได้หัวใจตนเองไม่ได้ จึงได้เกิดการนิยามเรื่องความตายขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงคือเรื่องสมองตาย เมื่อแพทย์วินิจฉัยโดยปฏิบัติตามเกณฑ์วินิจฉัยเรื่องสมองตายแล้ว เมื่อผู้ตายนั้นเข้าหลักเรื่องสมองตายก็สามารถประกาศได้ว่าผู้ป่วยนั้นตายแล้ว

ตามทัศนะของนักวิทยาศาสตร์สามารถสรุปได้ว่า ความตายคือการที่มนุษย์สิ้นลมหายใจจิต ออกจากรางนอนสงบแนนิ่งไม่ไหวติง ไม่หวนกลับพิน คือความตาย ร่างกายของคนเรามีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ตั้งแต่เด็กเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ เรียกว่าตายจริง ส่วนที่หมดลมหายใจนั้นเป็นความตายสมมติจิตเคลื่อนย้ายออกจากราง มีบาป บุญ ติดตัวไป จิตเกิดดับตลอด ชับซ้อนเป็นกฎแห่งกรรม

๒) ตายโดยคำสั่งศาลว่าเป็นคนสาบสูญ คือสภาพการของบุคคลที่ได้จากภูมิลำเนาหรือถิ่นที่อยู่ของตน โดยไม่มีใครทราบว่าเป็นตายรายด้อย่างไร เป็นระยะเวลาตามธรรมดา

หรือหายไปในภาวะสงคราม เรืออัปปาง หรือภัยอันตรายประการอื่น ๆ ได้ผ่านพ้นไปแล้วสองปและเมื่อผู้มีส่วนได้เสีย หรือพนักงานอัยการร้องขอต่อศาล ศาลได้สั่งให้บุคคลนั้นเป็นคนสาบสูญ ซึ่งการ เป็นคนสาบสูญนี้กฎหมายถือว่าบุคคลนั้นได้ถึงแก่ความตายไปแล้ว^{๓๘}

สรุป ความตายตามกฎหมายไทยมี ๒ ลักษณะ คือ ความตายตามธรรมชาติ และความตายโดยผลของกฎหมาย (ตายโดยคำสั่งศาลว่าเป็นคนสาบสูญ) ความตายตามธรรมชาติหมายถึง การหยุดทำงานของระบบร่างกาย ๓ ระบบ ได้แก่ แกนสมองของระบบประสาทกลางต้องหยุดทำงาน ระบบไหลเวียนโลหิต (เลือด) หยุดทำงาน ได้แก่ หัวใจหยุดเต้น และระบบหายใจ ได้แก่ ปอด ต้องหยุดหายใจ ซึ่งหมายความว่าคนคนนั้นไม่สามารถหายใจด้วยตนเองได้ ความตายเป็นการสิ้นสภาพบุคคลโดยธรรมชาติ ดังกฎหมาย ๓๕ วรรคต้น แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บัญญัติไว้ชัด

^{๓๖} กัมพันธ์ พันธุ์จันทา, “สมองและความตาย”, ในมุมมองเรื่องความตายและภาวะใกล้ตาย, โดยประสาน ตาใจ และ ธนพรรณ สนิธิสุนทร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คบไฟ, ๒๕๓๙), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๓๗} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กฎหมายแพ่ง ๑ CIVIL LAW1 (ฉบับปรับปรุง) หนวยที่๑-๘, หน้า ๘๓.

^{๓๘} ชัยสิทธิ์ ตรีชูธรรม และคณะ, กฎหมายพาณิชย์ COMMERCIAL LAW, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สตีการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๒๒.

แจ้งว่า “สภาพบุคคล...สิ้นสุดลงเมื่อตาย” กล่าวคือ ผู้ที่ตายแล้วเช่นเดียวกับผู้ที่ยังไม่ได้ปฏิสนธิในครรภ์มารดา ย่อมไม่มีสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมาย^{๓๙}

๒.๑.๔ ความตายในทัศนะทางศาสนา

ความตายทางศาสนาแยกประเภทกลุ่มศาสนาได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑) ทัศนะทางศาสนาประเภทเทวนิยม เป็นศาสนาที่เคารพในพระเจ้า นับถือพระเจ้าเชื่อว่าพระเจ้านั้นองค์ศักดิ์สิทธิ์ สร้างสรรค์ โลก และสรรพสิ่งต่าง ๆ ซึ่งมีหลายศาสนา เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนายูดาห์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาสิกข์ ศาสนาบาไฮ ศาสนาไซโรอัสเตอร์ และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่มีทัศนะความเชื่อในเรื่องเกี่ยวกับความตายที่แตกต่างกัน คือ

(๑) ศาสนาไซโรอัสเตอร์ มีทัศนะว่า “คนตายแล้วต้องเกิดใหม่ แต่ก่อนจะเกิดใหม่ ต้องได้รับผลดีผลชั่วที่ทำไว้เมื่อเป็นคนให้หมดก่อนโดยถูกส่งขึ้นสวรรค์บ้าง ลงนรกบ้าง ตามความดีความชั่ว”^{๔๐}

(๒) ศาสนาขงจื้อ มีทัศนะที่แตกต่างไปจากศาสนาอื่น ๆ บางประการ เช่น เมื่อคนตายแล้ววิญญาณจะไม่ตาย เพราะวิญญาณเป็นอมตะ วิญญาณจะไปอยู่ในโลกวิญญาณคอยดูแลสุขทุกข์ของลูกหลาน ญาติพี่น้อง ส่วนวิญญาณใดที่มีความดีมากก็จะได้เลื่อนไปอยู่ในสวรรค์เป็นเทพเจ้าชั้นวันรันดร์ ส่วนวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิตก็โดยการปฏิบัติคุณธรรมตามที่บรรพบุรุษสั่งสอนไว้

(๓) ศาสนาคริสต์ มีทัศนะว่า วิญญาณเป็นอมตะในโลกหน้าและนรกสวรรค์ ตลอดทั้งเชื่อกันพิพากษาโลกและการกลับฟื้นคืนชีพ เมื่อคนตายแล้ววิญญาณยังคงมีอยู่รอคอยวันพิพากษาโลก เมื่อถึงวันพิพากษาโลก อวัยวะของร่างผู้ที่ตายแล้วจะถูกนำมาประกอบติดต่อกันครบทุกส่วนไม่สูญหาย เป็นร่างปกติดังเดิม แล้วถูกนำไปเฝ้าเทพเจ้า แล้วทรงตัดสินบุญบาป ตามกรรมที่ผู้นั้นทำไว้ใคร เป็นคนทำบุญก็ขึ้นสวรรค์เสวยทิพย์สุขและอยู่กับพระเจ้าชั้นวันรันดร์ ส่วนคนทำบาปก็จะตกนรกภูมิ แห่งความทุกข์ทรมานตลอดไป ศาสนาคริสต์มีความคล้ายกับศาสนาอิสลาม คือมีทัศนะว่า เมื่อคนตายแล้ววิญญาณจะไม่ตาย เพราะเป็นอมตะ จะอยู่ในภูมิหนึ่งเรียกว่า อัลเบลซาฮ์คคอยวันพิพากษาโลก ซึ่งพระอัลเลาะห์เท่านั้นที่ทรงทราบว่าจะถึงเมื่อไร เมื่อถึงวันพิพากษาโลกเทพอิสราฟจะเป่าแตรขึ้น ทุกร่างจะลุกออกจากหลุมฝังศพ วิญญาณ จะต่อร่างกายส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เป็นคนปกติและนำไป เฝ้าพระอัลเลาะห์ เพื่อรับการตัดสินบุญบาป คนที่ทำความดีไว้มากกว่าความชั่วก็จะถูกส่งขึ้นสวรรค์ ส่วนคนใดมีความชั่วก็จะตกนรก

(๔) ศาสนาอิสลาม เชื่อว่า เมื่อตายลง จิตวิญญาณเขายังอยู่ และจะกลับฟื้นคืนชีพในวันสุดท้าย เพื่อรับการพิพากษาจากพระอัลเลาะห์ว่า วิญญาณของเขาจะไปสวรรค์หรือนรกชั้นวันรันดร์ ตามเงื่อนไขที่ว่าเขาได้บนอบต่อพระองค์ คือปฏิบัติตามพระคัมภีร์หรือไม่ แต่พระองค์ก็ทรงเป็นผู้มีพระเมตตาและทรงเที่ยงธรรมอย่างที่สุด

^{๓๙} อ้างแล้ว, หน้า ๘.

^{๔๐} พระญาณวโรดม, ศาสนาต่างๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สภาการศึกษาหม่อมราชวงศ์วิบูลย์, ๒๕๒๘), หน้า ๓๐๑.

๒) ทศนะทางศาสนาประเภทอเทวนิยม (Atheism) คือศาสนาที่ปฏิเสธอำนาจของพระเจ้าหรืออำนาจความศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย คือไม่เชื่อหรือไม่สอนให้เชื่อในเรื่องพระเจ้าสร้างโลกที่มีทัศนะความเชื่อในเรื่องเกี่ยวกับความตายได้แก่ ศาสนาพุทธ เช่น และ ศาสนาเต๋า

(๑) ศาสนาพุทธ ซึ่งมีทัศนะเกี่ยวกับความตายว่า “เมื่อคนตายแล้วเพียงแตร่างกาย

ตายเท่านั้น สอนวิญญาณยังต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไป คนอาจเกิดเป็นสัตว์สัตว์อาจเกิดเป็นคนก็ได้ทั้งนี้ก็เป็นไปตามอำนาจกรรมที่ได้กระทำไว้ นอกจากนี้ก็อาจไปเกิดในทุคติภูมิมีนรกเปรต อสุรกายและสัตว์เดรัจฉาน หรือไปเกิดในสุคติภูมิมีมนุษย์ เทวดาพรหมก็ได้ การที่ไปเกิดในภูมิต่าง ๆ ก็เพราะมนุษย์ตลอดทั้งสัตว์ทั้งหลายมีกิเลส เมื่อมีกิเลสจึงเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมจึงได้รับวิบากหรือผลของกรรม แล้วเกิดกิเลสอีก เว้นเวียนอยู่อย่างนี้ดุจเดินรอบวงเวียน ไม่ไปถึงไหน แต่ก็เดินไปไม่มีที่สิ้นสุด จนกว่าสิ้นกิเลส จึงเข้าสู่นิพพาน ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป นิพพานเป็น โลกุตตรภูมิเหนือสมมติ อยู่เหนือกระแสโลกไม่อาจพรรณนาได้ แต่ก็เป็นสภาวะที่มีอยู่ ไม่ได้อายุสิ้น ไม่มีอะไรเลย”^{๔๑}

(๒) ศาสนาเชน มีทัศนะว่า “วิญญาณเป็นอมตะจึงไม่ตายตามร่างกาย ทันทีที่คนตายวิญญาณจะไปถือเอาร่างใหม่ สอนจะดีหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่เคยทำไว้ คนที่มีบาปมากก็ ตกนรก สอนผู้มีบุญมากก็จะขึ้นสวรรค์ วิญญาณหนักยิ่งทำบาปมากก็ยิ่งหนักมาก ถาหนักที่สุดก็ตกนรกขุมที่ ๗ ซึ่งเป็นนรกที่ลึกที่สุด แต่ตรงกันข้ามใครทำบุญ วิญญาณจะเบา ยิ่งทำบุญมากก็ยิ่งเบาจนไปเกิดสวรรค์ชั้นที่ ๑๖ เป็นชั้นสูงสุด”^{๔๒}

โดยสรุป สำหรับศาสนากลุ่มสสารนิยม เมื่อตายลงทุกอย่างก็จบ ดับสูญ ไม่มีไปสวรรค์หรือนรก สำหรับชาวพุทธ เมื่อสิ้นใจวิญญาณก็ไปเวียนตายเกิดเพื่อใช้กรรมด้วยตนเองให้หมดแล้วเข้าสู่นิพพาน แล้วดับสูญ ศาสนากลุ่ม อเทวนิยม มีศรัทธาเนื่องจากกฎของธรรมชาติและกฎของกรรม คติเรื่องโลก จึงปฏิเสธการสัมพันธ์กับพระเจ้ากลุ่มอเทวนิยมมีศรัทธาว่า ฐานะแห่งความเป็นมนุษย์ ขึ้นตรงต่อกรรม คือการกระทำของตนเอง การกระทำในอดีต จักมีกำลังให้ผลในปัจจุบันและอนาคตโดยลำดับ เป็นเหตุเป็นผลของการกระทำอันเนื่องกันไป (กัมมัตสสกาตาสัทธา และวิปากสัทธา) กรรมเป็นเครื่องสร้างโลก สร้างสรรพสิ่งและสรรพสัตว์ กรรมเป็นเครื่องแบ่งฐานะ ประเภท ลักษณะของมนุษย์และสัตว์ให้มีความแตกต่างกัน ฐานะของเราเป็นทาสของกรรมที่เรากระทำไว้เอง เราหลีกเลี่ยงจากความเป็นทาสกรรมไม่ได้ (กรรมลิขิต) เราเป็นตัวของเราเองสร้างตัวเองด้วยการกระทำของเราเอง เราทำกรรมใดมา จะได้รับผลของกรรมนั้น เราเป็นที่พึ่งของเรา หาใช้คนอื่นไม่

สำหรับศาสนากลุ่มเทวนิยม สำหรับนักธรรมชาตินิยม ชาวพราหมณ์-ฮินดู เมื่อสิ้นใจก็ไปเวียนว่ายตายเกิดจนหมดกรรมแล้วก็ไปรวมกับพระพรหมชัวันรันดร์ ชาวมุสลิมเมื่อตายลงวิญญาณจะคืนชีพในวันสุดท้ายเพื่อรับคำพิพากษาจากพระอัลเลาะห์ว่าจะไปนรกหรือสวรรค์ชัวันรันดร์ ชาวคริสต์เมื่อสิ้นใจวิญญาณจะฟื้นคืนชีพในวันสุดท้ายเพื่อรับคำพิพากษาจากพระเจ้า

^{๔๑} พระอนุชิต ปทุมวณโณ (ห้วงวันวัฒน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความตายในศาสนาดั้งเดิมของเผ่าม้ง”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๕-๑๐.

^{๔๒} บุญย นิลเกษ, ศาสนาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : แพรวิทย, ๒๕๒๗), หน้า ๓๗.

กลุ่มเทวนิยม มีศรัทธาว่า ฐานะแห่งความเป็นมนุษย์ ขึ้นตรงต่อผู้สร้าง (พระเจ้า) ปฏิเสธความสามารถของมนุษย์ ชีวิตต้องสุดแต่พระองค์ผู้ทรงสร้างมา มนุษย์ต้องเชื่อตามบัญญัติของพระเจ้า ปฏิบัติตนไปตามที่ทรงพระกรุณา (ให้มาเกิดและมีชีวิตอยู่) มนุษย์ทั้งหลายมีบาปติดมาแต่กำเนิดฐานะของมนุษย์ในศาสนากลุ่มนี้ มีหน้าที่ปฏิบัติต่อพระเจ้าในฐานะเป็นบุตรของพระเจ้า และสร้างเสริมให้มีฐานะเป็นมนุษย์ในอุดมคติ (ตามบัญญัติของพระเจ้า) อยู่ในสังคมแห่งโลก

ทัศนะความตายทางศาสนา ส่วนใหญ่มีความเชื่อวิญาณ ที่เป็นอมตะเชื่อว่า ถ้าจิตวิญาณเข้าถึงความจริงสูงสุดจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดและเชื่อชีวิตหลังความตาย การเวียนว่ายตายเกิด เมื่อตอนเป็นมนุษย์กระทำความกรรมเช่นใด ก็จะได้รับผลการกระทำเช่นนั้น

๒.๒ แนวคิดเรื่องความตายในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

สำหรับแนวคิดเรื่องความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีเนื้อหาสาระสำคัญ ดังนี้

๒.๒.๑ ความตายตามองค์ประกอบของชีวิต

พระพุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์มีสว่นประกอบอยู่ ๒ ส่วน คือ รูปและนาม รูปคือสว่นที่มองเห็นได้ด้วยตาทั้งหมด และนาม คือ สว่นที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าหรือจิตใจนั่นเอง สว่นประกอบเหล่านี้เมื่อแยกออกมาแล้วมีสว่นประกอบสำคัญ ๕ ประการ ดังนี้ ๑) รูป คือร่างกายและสว่นประกอบที่เป็นร่างกาย ๒) เวทนา คือ ความรู้สึก สุข ทุกขหรือเฉย ๓) สัญญา คือความจำได้หมายรู้อารมณ์ ๔) สังขารคือสภาพปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือปนกลาง ๆ ๕) วิญญาณ คือการรับรู้ารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายเมื่อสว่นประกอบสำคัญเหล่านี้มีการรวมกัน เขาก็ย่อมมีการสลายหรือแยกออกจากกันเป็นธรรมดา มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน สภาพที่สว่นประกอบของมนุษย์คือขันธ ๕ หรือกายกับจิตแยกสลายออกจากกันเราเรียกว่าตาย ความตายหรือจุดขณะที่ขันธ ๕ หรือกายกับจิตไม่สามารถประชุมกันได้อีก ^{๔๓} ดังนั้น องค์ประกอบของความตายในพระไตรปิฎกจึงแบ่งความตายออกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) ความตายทางกายภาพ คือการสิ้นชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั่วไป ทำให้ร่างกายแตกสลาย “ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ในหมู่มสัตว์นั้นๆของเหล่าสัตว์นั้นๆ” ^{๔๔} เกณฑ์การตัดสิน คือ “เมื่อมีธรรม ๓ ประการคือ (๑) อายุ (๒) โออุณ (๓) วิญญาณละกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้งนอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา” ^{๔๕} “สัตว์ผู้ตาย คือ ทำกาละไปแล้วมีกายสังขาร วจิสังขาร และจิตสังขารดับระงับไป มีอายุหมดสิ้นไป ไม่มีโออุณ มีอินทรีย์แตกทำลาย” ^{๔๖} ซึ่งหมายถึง ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ที่เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่ง ได้แก่การสิ้นชีวิตของสัตว์โลกในภพหนึ่ง ๆ

๒) ความตายทางจิตวิญญาณ แม้บุคคลยังมีชีวิตอยู่ก็อาจเชื่อว่าตายได้เช่นเดียวกันความตายในลักษณะนี้ไม่อาจมองเห็นได้ทางกายภาพ เป็นองค์ประกอบทางด้านจิตใจดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความไม่ประมาท เปนทางแห่งอมตะความประมาทเปนทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่ายอม

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖-๖๗.

^{๔๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๐/๓๒๕.

^{๔๕} ส.ช. (ไทย) ๑๒/๔๕๗/๔๙๕.

^{๔๖} ส.ช. (ไทย) ๑๒/๔๕๗/๔๙๕.

ไม่ตาย คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว”^{๔๗} กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือความตายจากคุณธรรมความดีต่าง ๆ นั้นเอง วิกฤติที่มีระแคะระบังาก้เช่นเดียวกัน ได้ชื่อว่าตายแล้ว เพราะตายจากคุณงามความดีนั้นเอง มนุษย์ที่มีความทุกข์อยู่เช่นปัจจุบันนี้ก็เพราะว่าเป็นผู้ตายทางจิตและวิญญาณ ถ้ามนุษย์มีคุณธรรมความดีประจำจิตใจก็จะไม่ตายคนที่ตายในลักษณะนี้ก็คือ ตายทางจิตวิญญาณ

สรุปได้ว่า องค์ประกอบของความตายทั้งสองลักษณะ คือ ความตายทางกายภาพ ความตายทางจิตวิญญาณ นั้นทำให้เห็นวาทะองค์ประกอบของความตายทางกายภาพนั้นจะดูที่ความแตกแห่งชั้นความห่อหุ้มร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ส่วนความตายทางจิตวิญญาณนั้นจะเป็นการดับของจิตหรือตายจากคุณงามความดีนั้นเอง

๒.๒.๒ ความตายตามการจัดแบ่งเป็นประเภท

สำหรับประเภทของความตายในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหลายแห่ง ซึ่งเราสามารถที่จะนำมาพิจารณาประกอบกันได้ ซึ่งหากจะแบ่งตามในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ ได้จำแนกความตายไว้ออกเป็น ๔ ประเภท^{๔๘} คือ

๑) ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ที่เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่งชื่อว่า มรณะ ได้แก่รูปชีวิติน ทรีย์ และนามชีวิตินทรีย์ ของสัตว์ทั้งหลายที่ขาดลงในภพหนึ่ง ๆ เช่น คนตาย สุนัขตาย วัวตาย หรือแมวตาย เป็นต้น

๒) ความขาดแห่งวิภูฏทุกขของพระอรหันต์ทั้งหลายชื่อว่า สมุจเฉตมรณะ ได้แก่ การดับขันธปรินิพพานของพระชินาสพทั้งหลาย ผู้ตัดกิเลส อาสวะและวิภูฏทุกขได้โดยสิ้นเชิงไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอีก

๓) ความดับในขณะ ๆ แห่งสังขารทั้งหลายชื่อว่า ฆณิกมรณะ ได้แก่ความดับของสังขารธรรม คือ รูปนาม ที่ดับไปตลอดเวลาตราบเทาที่สันตติแห่งรูปนามยังสืบต่ออยู่เป็นมรณะชนิดที่ละเอียดมาก บุคคลธรรมดาไม่สามารถพิจารณาเห็นได้

๔) ความตายโดยสมมติของชาวโลกชื่อว่า สมมติมรณะ ได้แก่ ความตายที่ชาวโลกสมมติกันขึ้นเป็นคำที่ใช้ในการสื่อสารกันในชีวิตประจำวัน เช่น ตนไม่ตาย พรอตตาย นาฬิกาตาย รถตาย ไม่ไดกลาวถึงความตายในเชิงสาระที่เป็นสัจจะหรือขอเท็จจริงเกี่ยวกับความตายจริง ๆ

หากกล่าวถึงความตายในความหมายเชิงเปรียบเทียบ เช่น การเปรียบเทียบความตายกับความประมาท โดยความตายในที่นี้เป็นความตายในความหมายที่บ่งถึงความตายจากการกระทำในสิ่งที่ถูกต้องดีงามหรือสิ่งที่ควรกระทำดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย ผู้ไม่ประมาทยอมไม่ตายคนประมาทเหมือนคนตายแล้ว จากความมัวเมาเกิด ความประมาท จากความประมาทก็เกิดความเสื่อม จากความเสื่อมก็เกิดโทษ”^{๔๙}

^{๔๗} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๔๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล, ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

^{๔๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

ในปัจจุบัน คำว่า ตาย ก็ถูกนำมาใช้หลายความหมาย เช่น คนดีไม่มีวันตาย ในวงการพระสงฆ์ยังใช้คำว่า ตาย ในความหมายของคำว่า หมดสิ้นกิเลส เช่น ตายก่อนตาย ของท่านพุทธทาสภิกขุ^{๕๐} เป็นต้น ฉะนั้น การจำแนกความตายออกเป็น ๔ ประเภทนี้ เป็นการจำแนกความตายในมิติที่

กว้างและครอบคลุมทุกด้าน กล่าวคือ การจำแนกความตายนี้ มิได้เจาะจงเฉพาะความตายของชีวิตสังขารเท่านั้น หากแต่ยังหมายรวมถึงความดับลงของสิ่งต่าง ๆ ด้วย โดยความตายแต่ละประเภทก็จะ

เน้นหรือกล่าวถึงความตายหรือความดับของสิ่งที่แตกต่างกัน ความตายในพระพุทธศาสนาจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท^{๕๑} คือ ๑) กาลมรณะ คือ ความตายตามกาลเวลา เช่น ตายเพราะชราสิ้นอายุ^{๕๒} ๒) อกาลมรณะ คือ ความตายที่ยังไม่ถึงเวลาที่จะต้องตาย เช่น ตายเพราะถูกฆาตกรรมเพราะกรรมเก่ามาตัดรอน เกิดอุปัทวเหตุต้องตายลงไป^{๕๓} สวณมรณะโดยอ้อมมีแก่บุคคลทั้งหลายผู้มีปัจจัยเครื่องสืบทอด (แห่งอายุ) ถูกกรรมที่สามารถยังสัตว์ให้เคลื่อนจากฐานะ(ที่เป็นอยู่) ได้ทันทีเขามาตัดเอาดูคนบาปทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนก็ตีมรณะนี้ชื่อว่า อกาลมรณะ^{๕๔}

สรุปได้ว่า ความตายเมื่อถึงเวลาถึงที่ตายก็มี และเมื่อยังไม่ถึงเวลาถึงที่ตายก็มี สภาพที่มนุษย์จะประสบกับความตายคือลักษณะที่ร่างกายไม่มีชีวิตอยู่ต่อไปได้อีกกล่าวคือ เมื่อบุคคลจะถึงซึ่งความตายนั่นย่อมต้องมีอาการเขตรัฐคือลักษณะบอกความตายจะมีอาการตามืดมัวมองไม่เห็นอะไรเลย หูก็ไม่ได้ยินหมดทั้งความรู้สึกและอารมณ์ความนึกคิด มีลักษณะคล้ายนอนหลับผล็อยไปขณะบุคคลถึงแก่ความตายจะไม่หายใจ หัวใจจะหยุดเต้นไม่ทำงาน ประสาทและสมองจะคอย ๆ หมดความรู้สึกอันเป็นวาระสุดท้ายของชีวิต ซึ่งความตายของมนุษย์ สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ๑.การตายตามธรรมชาติ ๒.การตายผิดธรรมชาติ ๓.การตายโดยผลของกฎหมาย ความตายของมนุษย์นี้มีสาเหตุหลายประการ

๒.๒.๓ ความตายตามการจัดแบ่งตามสาเหตุ

พระพุทธศาสนายอมรับว่า สรรพสิ่งในโลกนี้ย่อมเป็นไปด้วยหลัก ๓ ประการคือ เหตุ ปัจจัย และผล กล่าวคือ ทุกอย่างไม่สามารถที่จะเป็นไปได้โดยลำพัง จะต้องเป็นไปภายใต้ กฎเกณฑ์ที่ว่า สรรพสิ่งต้องอิงอาศัยกันตามหลักการแห่งอิทัปปัจจยตาว่า

^{๕๐} พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมพุทธศาสน์คำอธิบายขยายศัพท์, เนื่องในมงคลกาล ๑๐๐ ปี พุทธศาสนจักราช ๒๔๔๙-๒๕๔๙, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๗๕.

^{๕๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี, อุดมวิชา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๒.

^{๕๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล, ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑-๒.

^{๕๓} ภาณุวงศ์โส, ความตายเอ๋ย..เราเคยรู้จักเจ้ามาก่อน, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัทโกลดทองมาสเตอร์พริน จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓๓.

^{๕๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล, ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๒.

เมื่อสิ่งนี้มี	สิ่งนี้จึงมี
เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น	สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
เมื่อสิ่งนี้ไม่มี	สิ่งนี้จึงไม่มี
เพราะสิ่งนี้ดับไป	สิ่งนี้จึงดับไป ^{๕๕}

กล่าวคือสรรพสิ่งทั้งหลายจะเป็นไปได้ด้วยการอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นโดยมีความสัมพันธ์ระหว่างเหตุผลที่ไม่อาจจะแยกจากกันได้ คือ เมื่อมีเหตุ มีปัจจัย (คือสิ่งสนับสนุนเหตุ) ก็จะก่อให้เกิดผล จะไม่มีอะไรเกิดโดยไม่มีการอิงอาศัยผลโดยเด็ดขาด ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงความตายจึงเป็นไปได้ที่จะต้องมีเหตุ เพราะความตายก็เป็นหนึ่งในกระบวนการที่ตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของความเปลี่ยนแปลง (อนิจจลักษณะ) ของกฎสามัญญลักษณะ คือ ไตรลักษณ์ ความตายในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นมีสาเหตุที่เราสามารถจะนำมาพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

๑) ความตายที่เกิดจากกฎของธรรมชาติ คำว่า กฎธรรมชาติในที่นี้ หมายถึง กฎที่เป็นแก่นกลางของความจริงของสรรพสิ่งในโลกนี้ที่จะต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์นั้นโดยที่ไม่มีสิ่งใดที่จะหลีกพ้นกฎเกณฑ์นั้นได้เลย กฎเกณฑ์เป็นสาเหตุของความตายอันเป็นกฎธรรมชาตินั้นก็คือ กฎเกณฑ์เรื่อง อิทัปปจยตา ที่กล่าวถึงเหตุและผลดังกล่าวมาแล้ว คือเมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ไม่มีสิ่งนี้ก็ไม่มี หมายความว่า สรรพสิ่งนั้นต้องตกอยู่ในธรรมชาติ คือ เกิด แก่ เจ็บ และตายกันในที่สุด กล่าวคือเมื่อมีการเกิด การแก่ เจ็บ และตาย จึงเป็นเรื่องธรรมดา เป็นกฎธรรมชาติกับกระบวนการของชีวิตนั้น เป็นเรื่องเดียวกันกล่าวคือ เพราะมีการเกิด ดังนั้นจึงต้องมีการแก่ การเจ็บ ความตาย และการเกิดนั้นแม้ว่าจะต้องมีเหตุก่อนจึงมีได้ กล่าวคือ ต้องมีการอยู่รวมกันของบิดามารดาและมีสัตวาเกิดการเกิดจึงมีได้ แต่ความตายนั่นถือว่าเป็นสิ่งที่แน่นอน คือเป็นที่สุดของชีวิต คือต้องตายแน่ๆ หรืออาจกล่าวได้ว่า ความตายมีมาพร้อมกับการเกิด

เมื่อนำหลักการของกฎธรรมชาตินี้อธิบาย ก็จะพบว่า เมื่อมีการเกิดแล้ว การแตกดับหรือความตายก็จะมีขึ้นมาเช่นกัน ดังนั้น สาเหตุที่แท้ของความตาย คือมาจากกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้เอง และจากกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้ เราก็สามารถที่จะนำไปอธิบายสาเหตุของความตายจากหลักการอื่นๆ ของพระพุทธศาสนาได้ เช่น เรื่องไตรลักษณ์ เรื่องกรรม เป็นต้น โดยหลักการเหล่านี้ก็ถือว่าเป็นหลักการที่ป็นตัวขยายความ เรื่อง อิทัปปจยตา นั้นเอง

๒) ความตายที่เกิดจากปัจจัยเฉพาะอื่น ๆ ความตายเมื่อถึงเวลาหรือถึงที่แล้วก็ยังมีและเมื่อยังไม่ถึงเวลาหรือถึงที่ก็มี พุทธศาสนาจำแนกสาเหตุของความตายหรือที่เรียกในภาษาบาลีว่า มรณุปปตติ แปลว่าการเกิดขึ้น แห่งความตาย ไว้ ๔ ประการ คือ (๑) อายุขยมรณ ตายโดยสิ้นอายุ หมายความว่า สัตว์ทั้งหลายต้องตายโดยสิ้นอายุ เพราะสัตว์ทุกชนิดย่อมจะมีชีวิตอยู่ภายในขอบเขตของอายุขัย สัตว์ทั้งหลายมีอายุมาก บ้างน้อยบ้าง เมื่อผ่านพ้นวัยทารก วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยกลางคนไปแล้วก็สู่วัยชรา จากแรกเริ่มชรา นอยไปหาชรามากที่สุด หายที่สุดก็สิ้นอายุ เรียกว่า ตายเพราะสิ้นอายุ (๒) กมมกขมรณ ตายโดยสิ้นกรรม หมายความว่า การที่สัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นมาและกันไปต่าง ๆ นานา นั้นอาศัยกำลังของกรรมหล่อเลี้ยงหรือสนับสนุนไว้ หากหมดกำลังของกรรมเมื่อใดผู้นั้นก็จะถึงแก่ความตาย (๓) อุภยกขมรณ ตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรม ข้อนี้นี้หมายความว่า บุคคล

^{๕๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒/๓๙.

ถึงแก่ความตายด้วยเหตุทั้ง ๒ คือ สิ้นอายุ แก่เฒ่า อายุมาก ร่างกายก็หมดกำลังที่จะอยู่ต่อไปได้ ทั้งกรรมที่สนับสนุนให้คงชีวิตอยู่ก็หมดลงด้วย (๔) อุปปเจทกมรณํ ตายเพราะอุบัติเหตุ หมายถึง ความตายของผู้มีอายุยังไม่ครบกำหนดหรือยังไม่ถึงอายุขัยและยังไม่สิ้นกรรม แต่ผู้นั้นก็มาเสียชีวิตลงก่อนอาจจะด้วยอุบัติเหตุต่าง ๆ แต่กระนั้นความตายในลักษณะนี้ก็อาศัยกรรมแต่อดีตเป็นแรงส่งให้เกิดขึ้นได้เช่นกัน^{๕๖} ความตายที่มาจากสาเหตุประการแรกจัดเป็นกาลมรณะ ส่วนความตายที่มาจากสาเหตุประการ สุตตายเป็น อกาลมรณํ

สำหรับความตายทั้ง ๔ ประการนี้ มีการเปรียบเทียบกับดวงประทีปที่ใช้น้ำมัน กล่าวคือ ชีวิตทั้งหลายเปรียบเหมือนประทีปหรือโคมไฟที่อาศัยน้ำมันธรรมาโคมไฟที่อาศัยน้ำมันนั้นไฟจะดับได้ก็ด้วยเหตุ ๔ ประการ^{๕๗} เราสามารถที่จะเปรียบเทียบสาเหตุของความตายทั้ง ๔ ประการดังมีรายละเอียดดังนี้

ก. เพราะเหตุที่หมดน้ำมัน เมื่อโคมไฟหมดน้ำมันไฟก็จะดับ หมายถึง ชีวิตทั้งหลายจะถึงแก่ความตายเมื่อสิ้นอายุ

ข. เพราะเหตุที่หมดไส้ เมื่อโคมไฟหมดไส้ ไฟก็จะดับ หมายถึง ชีวิตทั้งหลายเมื่อสิ้นกำลังของกรรมที่จะสนับสนุนให้ชีวิตคงอยู่แล้วก็จะถึงแก่ความตาย

ค. เพราะเหตุที่หมดทั้งน้ำมันและหมดไส้ เมื่อโคมไฟหมดทั้งน้ำมันและหมดไส้ หมายถึง ความว่า ชีวิตทั้งหลายต้องดับสลายไปเพราะหมดอายุและกำลังของกรรมที่จะให้คงอยู่

ง. เพราะเหตุที่มีอุบัติเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เมื่อโคมไฟถูกลมพัดดับ หมายความว่า ในกรณีที่ยังไม่สิ้นอายุและยังไม่สิ้นกรรมแต่ต้องตายด้วยได้รับอุบัติเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง

สำหรับในข้อ ๑, ๒, ๓ นั้น ตายเพราะถึงเวลาที่จะต้องตาย สำหรับในข้อ ๔ นั้นที่ผู้ตายยังไม่ถึงคราวที่จะต้องตายแต่ก็ได้ตายลงไปเพราะเหตุในปัจจุบัน ซึ่งธรรมที่เป็นเหตุที่ทำให้บุคคลมีอายุสิ้นหรือมีอายุยืนนั้นมิกลาวาในปฐมอณายุสสาสูตร และทุตยอณายุสสาสูตร คือ ในปฐมอณายุสสาสูตรธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลเป็นผู้มีอายุสิ้นมี ๕ ประการ คือ

๑) ไม่ทำสิ่งที่เป่นสัปปายะ ไม่รู้จักวิธีการที่ทำให้ตนเกิดความสบายมีความสุข มีความปลอดภัยกับชีวิต

๒) ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่เป่นสัปปายะ เป็นผู้ที่ขาดความคิดที่ถูกต้องว่า สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ หรือสิ่งใดควรมีมากมีน้อยเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต

๓) บริโภคสิ่งที่ย่อยยาก ไม่รู้จักประเภทของอาหารที่เกิดความสบายต่อร่างกายเพราะอาหารบางอย่างย่อยง่าย อาหารบางอย่างย่อยยาก จึงเป่นเหตุทำให้อายุสั้นได้

๔) เทียวในเวลาไม่สมควรในเวลาวิกาล ในที่มีอันตราย ในที่ห้ามเข้าหรือที่ไม่ควรเข้า เช่น สถานที่มียาพิษ สถานที่มีวัดถูกระเบิด สถานที่ที่มีโจร และสถานที่มีบุคคลไม่ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม

^{๕๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถภาวิฎฐิกา ฉบับแปลไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๐๔, ๒๔๖-๒๕๗.

^{๕๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ, ปริเฉทที่ ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๓๔), หน้า ๒๙๐-๒๙๓.

๕) ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่ตั้งอยู่ในหลักคุณธรรม เช่น ไม่เคยให้ทาน ไม่เคยรักษาศีล ไม่เคยบำเพ็ญภาวนา จึงเป็นผู้ประมาทในการดำเนินชีวิต อยากทำสิ่งใดก็ทำตามความอยากโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องอันเป็นเหตุทำให้เกิดความทุกข์ต่อตนและคนอื่น และเป็นชีวิตที่ขาดหลักยึดจึงเป็นเหตุให้มีอายุสั้น

ในทุติยอนายุสสาสูตร^{๕๘} ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลเป็นผู้มีอายุสั้นมี ๕ ประการ คือ

๑) ไม่ทำสิ่งที่เป่นสัปปายะ ไม่รู้จักวิธีการที่ทำให้ตนเกิดความสบาย มีความสุข มีความปลอดภัยกับชีวิต

๒) ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่เป่นสัปปายะ เป็นผู้ที่ขาดความคิดที่ถูกต้องว่าสิ่งใดควรทำสิ่งใดไม่ควรทำ หรือสิ่งใดควรมีมากมีน้อยเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต

๓) บริโภคสิ่งที่ย่อยยาก ไม่รู้จักประเภทของอาหารที่เกิดความสบายต่อร่างกายเพราะอาหารบางอย่างย่อยง่าย อาหารบางอย่างย่อยยากจึงเป็นเหตุทำให้อายุสั้นได้

๔) ทุศีล ไม่รู้จักรักษาศีล (ศีล ๕) ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติเบื้องต้นที่จะทำให้ชีวิตสงบสุข ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความประมาท

๕) มีปาปมิตร (มิตรชั่ว) คบคนชั่วเป่นมิตร คือคนที่ชอบลักขโมย คนชอบเที่ยวกลางคืน คนที่ไม่ทำมาหากิน ไม่แสวงหาความรู้ไม่ชอบเรียนหนังสือเอาแต่เที่ยวเตร่ กินเหล้าเมายา เกเร พาลชอบหาเรื่องกับผู้อื่น

ในปฐมอนายุสสาสูตร^{๕๙} ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลเป็นผู้มีอายุยืนมี ๕ ประการ คือ

๑) ทำสิ่งที่เป่นสัปปายะ รู้จักแสวงหาสิ่งที่ทำให้เกิดความสบายเป่นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและมีความเจริญก้าวหน้า

๒) รู้จักประมาณในสิ่งที่เป่นสัปปายะ สิ่งที่คุณแสวงหานั้นมีปริมาณที่พอประมาณ ไม่มากเกินไปและน้อยเกินไปแต่อยู่ในความพอดีต่อความต้องการในชีวิต

๓) บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย รู้จักสิ่งที่มีคุณต่อร่างกายไม่เป่นพิษ ไม่ทำให้ร่างกายเกิดความทุกข์

๔) เที่ยวในเวลาที่เหมาะสม สามารถจัดเวลาให้ถูกต้องเหมาะสม ควรไม่ควร

๕) ประพฤติพรหมจรรย์ มีการประพฤติอยู่ในศีลธรรมอันดีงามและครองตนด้วยความดีงามโดยไม่เบียดเบียนตนและคนอื่น

ในทุติยอนายุสสาสูตร^{๖๐} ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลเป็นผู้มีอายุยืนมี ๕ ประการ คือ

๑) ทำสิ่งที่เป่นสัปปายะ รู้จักแสวงหาสิ่งที่ทำให้เกิดความสบายเป่นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและมีความเจริญก้าวหน้า

๒) รู้จักประมาณในสิ่งที่เป่นสัปปายะ สิ่งที่คุณแสวงหานั้นมีปริมาณที่พอประมาณ ไม่มากเกินไป และน้อยเกินไป แต่อยู่ในความพอดีต่อความต้องการในชีวิต

๓) บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย รู้จักสิ่งที่มีคุณต่อร่างกาย ไม่เป่นพิษ ไม่ทำให้ร่างกายเกิดความทุกข์

^{๕๘} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๖/๒๐๖.

^{๕๙} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๕/๒๐๕.

^{๖๐} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๖/๒๐๖.

๔) มีศีลรักษาศีล (ศีล ๕) ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติเบื้องต้นที่จะทำให้ชีวิตสงบสุข ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท

๕) มีกัลยาณมิตร (มิตรดี) คบคนดีเป็นมิตร คือ คนที่ขยันทำมาหากินแสวงหาความรู้ คบบัณฑิต คนที่รักษาศีลปฏิบัติธรรม

สรุปได้ว่า สาเหตุความตายในลักษณะต่างๆ ของบุคคลและสัตว์ทั้งหลายนั้น เราจะพบวาทก็เนื่องด้วยอำนาจของผลกุศลกรรมและอกุศลกรรมของแต่ละบุคคล สัตว์ที่ได้สร้างไว้และเมื่อถึงคราวที่ผลกรรมนั้นไหลผล ก็ย่อมทำให้เป็นไปในลักษณะต่าง ๆ อาจได้รับกรรมหนักบ้าง เบาบ้าง มีอายุยืนบางอายุสั้นบาง ตามกรรมที่ใดกระทำไว้ ความตายในพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๓ ชนิด คือ

๑. ตายทุกขณะจิต (ขณิกมรณะ) มีทั้งเกิดทั้งตายอยู่ตลอดเวลา ทุกขณะจิต ทุกส่วนของร่างกายมีเซลล์ในร่างกายเกิดและตายอยู่ตลอดเวลา

๒. ตายโดยสมมุติ (สัมมตมรณะ) คือ การตายอย่างธรรมดาที่นำไปฝังหรือเผา ทางพระธรรมเรียกว่าตายโดยสมมุติ คือสมมุติว่าตายแตกดับแต่ความจริง ยังไม่แตกดับโดยเด็ดขาด จิตหรือวิญญาณซึ่งเป็นกำลังงานยังไม่ดับ ไม่สาบสูญ ยังต้องเกิดแล้วตายเวียนว่ายในสังสารวัฏต่อไปอีก

๓. ตายโดยเด็ดขาด (เข้าสู่พระนิพพาน) เป็นการตายของผู้สำเร็จขั้นอรหัตต์ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก

๒.๓ คุณและโทษของความตายในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องความตายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมด เราได้พบว่าพระพุทธศาสนาได้มีหลักคำสอนหรือการอธิบายเกี่ยวกับคุณและโทษของความตาย ซึ่งเราสามารถที่จะนำมากล่าวเพื่อการพิจารณาได้ ดังนี้

๒.๓.๑ คุณของความตาย

ความตายที่เป็นประโยชน์ขั้นสูงสุดของชีวิต คือ ความตายโดยไม่ต้องกลับมาเกิดอีก คือ ตัดวงจรการเวียนว่ายตายเกิด ได้แก่ กิเลส กรรม วิบาก เป็นเหตุให้สร้างภพสร้างชาติอยู่ตลอดเวลา พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ชาวพุทธได้ศึกษาเรียนรู้อยู่เสมอในเรื่องกิเลส กรรมและวิบาก และให้หมั่นประพฤติปฏิบัติธรรม เชื่อมั่นในหลักธรรมคุณงามความดี แต่ทุกอย่างจะเกิดเป็นมรรคเป็นผลได้ คือจะขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยแห่งการประพฤติปฏิบัติของบุคคลนั้น ชีวิตจะดำรงอยู่ได้ต้องประกอบด้วยร่างกาย จิตใจ ซึ่งดำเนินต่อไปอย่างไม่มีสิ้นสุด คือ มีการเวียนเกิดเวียนดับตามเหตุปัจจัย คือ มีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน หรือมีกิเลสครอบงำ และกิเลสเป็นเหตุให้กระทำความกรรม และกรรมเป็นเหตุให้เกิดวิบาก หมุนเวียนเป็นวงจรอย่างไม่มีสิ้นสุด และความตายนั่นก็ถือว่าเป็นความจริงอย่างหนึ่งที่มนุษย์ทุกคนต้องเผชิญ เมื่อเราจะต้องเผชิญอยู่แล้ว ก็ควรรู้จักปฏิบัติต่อมันอย่างถูกต้อง ให้เกิดผลดีมากที่สุดและเกิดโทษน้อยที่สุด ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้รู้จักระลึกถึงความตาย ที่เรียกว่า “มรณัสสติ” เพื่อให้เกิดการคิดการทำในใจพิจารณาถึงธรรมชาติแห่งความตายให้มีประสิทธิภาพสูงสุด จากการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาจึงอาจกล่าวโดยสรุปถึงคุณประโยชน์ของความตายได้ดังนี้

๑) เป็นอนุสติในการพิจารณาเพื่อให้เข้าถึงสัจธรรม เช่น ในสมัยพุทธกาลพระกัศิยาโคตมิเถรี เอตทัคคะเลิศทางผุ้ทรงจิ๋วระหมอง ครั้นเมื่อบุตรของนางตาย นางอุมร้างบุตรไปถามหายาเพื่อรักษา บุรุษคนหนึ่งแนะนำให้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำให้นางไปหาเมล็ดพันธุ

ฝึกจากเรือนของคนที่ไม่มีความตาย นางเที่ยวตระเวนถามหาเมล็ดพันธุ์ฝึกจากเช่นนั้น ผลที่สุดก็หาไม่ได้ตั้งใจปรารถนา นางจึงทิ้งศพของบุตรไว้ในป่าช้า หลังจากนั้นนางจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า “ความตายนั่นเป็นธรรมยั่งยืนสำหรับสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความจุราชชุดคราสัตว์ทั้งหมดผู้มีอริยาศัยยังไม่เต็มเปี่ยมมันแลลงในสมุทรคือบ้ายจุหวงน้ำใหญ่ฉะนั้น มฤตยูยอมพาชนผู้มีมาในบุตรและสัตว์ของเลี้ยงผู้มีใจชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ไปจุหวงน้ำใหญ่พัดชาวบ้านผู้หลับไหลไป ฉะนั้น” ^{๖๑} เมื่อตรัสจบนางก็สาโคตมี ก็บรรลุโสดาปัตติผล นางได้อุปสมบทและบรรลุเป็นพระอรหันต์ หรือ ภริยานางปฏาจารา เมื่อสามี บุตร บิดา มารดาและพี่ชายของนางได้ตายลงในเวลาอันใกล้เคียงกัน ทำให้นางเสียใจมากถึงกับคุมสติไม่ได้ เดินฝ่าหุลดล้วยไปยังที่ต่าง ๆ โดยไม่อาจใคร จนกระทั่งนางได้พบพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสสอนจนนางมีสติดีขึ้น แล้วพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ปฏาจารา ขึ้นชื่อว่าปยชนมีบุตร เป็นต้น ไม่อาจเพื่อเป็นที่ตันทาน เป็นที่พึ่ง หรือเป็นที่ป้องกันของผู้ไปสู่ปรโลกได้ เพราะฉะนั้น บุตรเป็นต้นเหล่านั้นถึงมีอยู่ ก็ชื่อว่าไม่มีทีเดียว สอนบัณฑิตชำระศีลแล้ว ควรชำระการที่ยังสัตว์ให้ถึงนิพพานของตนเท่านั้น” ^{๖๒} หลังจากนั้นนางได้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ได้อุปสมบท แล้วต่อมานางได้บรรลุอรหันต์

สรุปได้ว่า เมื่อบุตร ของนางก็สาโคตมีตาย สามี บุตร บิดา มารดาและพี่ชายของนางปฏาจาราตาย จึงเป็นเหตุให้นางทั้งสองได้พบพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรม ได้อุปสมบท และได้บรรลุอรหันต์ คือเข้าถึงสัจธรรม นั่นเอง

๒) ความตายเป็นเครื่องเตือนสติให้เราไม่ประมาท พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำให้นำเรื่องความตายมาเป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้ประมาทโดยตรัสถึงความตายเป็นว่า “จะมีเกิดขึ้นแก่มนุษย์ทุกคนแมขณะที่เคี้ยวข้าวคำหนึ่งกลืนกิน แมขณะที่หายใจเขาและหายใจออกหรือหายใจออกแล้วหายใจเข้า” ^{๖๓} และตรัสว่า “สิ่งที่จะทำให้มนุษย์ตายมีมาก ภูเขาเกิดเราก็ได้ แมงป่องตอยเราก็ได้ หรือตะขาบกัดเราก็ได้เพราะเหตุนี้เราจึงตาย เราจึงมีอันตราย เราจึงพลาดหล่นก็ได้ ภัตตาหารที่เรากินแล้วไม่ย่อยก็ได้ดีของเราจึงกำเริบก็ได้ เสมหะของเราจึงกำเริบก็ได้ หรือลมมีพิษเพียงดังศาตราของเราจึงกำเริบก็ได้ เพราะเหตุนี้เราจึงตายเราจึงมีอันตรายนั้น” ^{๖๔}

๓) ความตายสามารถเป็นอุปกรณ์หรือสื่อในการสอน เช่น ภริยานางปฏาจารา หญิงสาวผู้เลอโฉมน้องสาวหมอลีขิก นางสิริมาเป็นหญิงสาวที่มีรูปร่างงดงามมากเป็นที่ถูกใจของบรรดาบุรุษทั้งหลายไม่ว่าแม่แต่ภิกษุ แต่พอนางตายลง พระพุทธองค์รับสั่งให้ตีกลองโฆษณาว่า “ใครให้ทรัพย์ ๒๕๐ - ๒๐๐ - ๑๐๐ - ๕๐ - ๒๕ กหาปณะ จนกระทั่งให้เปล่าก็ไม่มีใครปรารถนา พระพุทธเจ้า จึงยกศพของนางสิริมาเป็นสื่อในการสอนธรรมแก่พุทธบริษัทที่มุ่งดูศพนางสิริมานี้ว่า “จงดูอัฐภาพที่ตกแต่งอย่างสวยงาม แต่มีกายอันเป็นแผล มีกระดูกเป็นโครงร่างอันกระสับกระส่ายที่มหาชนหวังด่าริกันมาก ซึ่งไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น” ^{๖๕} นางสิริมาคนนี้เป็นหญิงที่เปิ่นที่รักของมหาชน ใน

^{๖๑} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย, พระอัมมปัทมฎกปาฐก ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑๖-๒๑๗.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐๖-๒๑๓.

^{๖๓} อภ. ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๙/๔๔๖.

^{๖๔} อภ. ฉก. (ไทย) ๒๒/๒๐/๔๔๗.

^{๖๕} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๗/๗๗.

กาลก่อนชนทั้งหลายในพระนครนี้พากันให้ทรัพย์ปันหนึ่งแล้วได้อภิรมย์ วันหนึ่งแต่บัดนี้แม่ผู้ที่จะรับเอาเปล่าๆก็ไม่มี

กรณีของพระมหากาล พระมหากาลพิจารณาศกุลธิดา กุลธิดาคนหนึ่ง ได้ทำกาละในเวลาเย็น ซึ่งยังมีทันเหี่ยวแห่งชুবซิด เพราะพยาธิกำเริบขึ้นในครุเดียนั้น พวกญาติหามศกุลธิดานั้นไปสู่ ปาชาในเวลาเย็น พร้อมด้วยเครื่องเผาศพต่าง ๆ มีพนและน้ำมันเปนต์น ให้คางจ่างแกหญิงเฝ้าปาชาด้วยคำว่า “ จงเผาศพนี้ ” ดังนี้แลมอบ (ศพ) ให้แล้วหลีกไป นางเปลื้องผ้าหมของกุลธิดานั้นออกแล้วเห็นสร้อยซึ่งตายเพียงครุเดียนั้นแสนประณีต มีสีดังทองคำ จึงคิดว่า “ อารมณ์นี้ควรจะแสดงแก่พระผู้เป็นเจ้า ” แล้วไปไหวพระเถระให้ไปพิจารณา เมื่อพระเถระพิจารณาตั้งแต่ฝ่าเท้าถึงปลายผมแล้วพูดว่า “ นางพึงใส่รูปนั้นในไฟ ในกาลที่รูปนั้นถูกเปลวไฟใหญ่ลุกแล้ว จึงบอกแก่ข้าพเจ้า เมื่อนางทำอย่างนั้นจึงแจ้งแก่พระเถระ พระเถระไปพิจารณา ในที่ถูกเปลวไฟกระทบแล้ว ๆ สีแห่งสร้อยได้เป็นดังแม่โคแดง เทาทั้ง ๒ หงิกห้อยลง มือทั้ง ๒ กำเข้า หน้าผากได้มีหนังปกแล้ว พระเถระพิจารณาว่า “ สร้อยนี้เป็นธรรมชาติทำให้ไม่วายกระสันแก่บุคคลผู้ดูแลอยู่ในบัดเดียนี้อย่างนี้เอง แต่บัดนี้ (กลับ) ถึงสิ้นถึงความเสื่อมไปแล้ว ” เมื่อพิจารณาถึงความสิ้นและความเสื่อมอยู่ กล่าวคาถาว่า “ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วยอมดับไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข ” เจริญวิปัสสนา ไต่บรรลुพระอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย

เพราะฉะนั้นเราพึงไม่ประมาทในชีวิต เร่งชวนช่วยทำสิ่งที่ควรทำเสียโดยไม่ต้องรอให้มีสิ่งอื่นมากระตุ้นให้เราทำ ใช้คุณธรรมความตายนี้แหละเป็นเครื่องกระตุ้นให้ทำความดี ไม่ประกอบไปด้วยความโลภอยากได้ของผู้อื่น ไม่ประกอบไปด้วยความพยายาบทต่อผู้อื่น ไม่ประกอบด้วยความหลงผิด ต่าง ๆ โดยยึดพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ ความไม่ประมาทเป็นทางแห่งอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่ายอมไม่ตาย คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว ”^{๖๖}

สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาได้อธิบายถึงคุณของความตายไว้ในลักษณะของ ๑) เป็นอนุสติในการพิจารณาเพื่อให้เข้าถึงสัจธรรม ๒) ความตายเป็นเครื่องเตือนสติให้เราไม่ประมาท และ ๓) ความตายสามารถเป็นอุปกรณ์หรือสื่อในการสอน ซึ่งถือว่าเป็นกรอบที่จะพยายามอธิบายให้เข้าใจถึงคุณค่าหรือคุณประโยชน์ที่จะพึงได้รับจากความตาย ซึ่งโดยมากคนทั่วไปมักจะเห็นว่าความตายเป็นเรื่องของความโศกเศร้า แต่พระพุทธศาสนาก็ได้พยายามที่จะสอนให้มนุษย์รู้และเข้าใจถึงมุมมองเรื่องความตายที่แปลกไปจากความคิดและความเข้าใจแบบเดิม ๆ ของคนทั่ว ๆ ไป เพื่อนำไปปฏิบัติอย่างถูกต้อง

๒.๓.๒ โทษของความตาย

จากการศึกษาเกี่ยวกับประเด็นเรื่องความตายมาทั้งหมด จะพบว่า ความตายของสรรพสิ่งโดยเฉพาะมนุษย์และสัตว์ที่มีชีวิตที่มีปกติในการเป็นสัตว์ ที่รักตัวกลัวตาย ความตายที่ปรากฏย่อมจะเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา เพราะความตายนั้นนำมาซึ่งความเศร้าโศกนันทนาการ ซึ่งจากการศึกษามาทั้งหมด เราสามารถที่จะพิจารณาถึงโทษของความตายได้ดังต่อไปนี้

^{๖๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

๑) ความตายคือความทุกข์ โดยความทุกข์นี้ก็คือการที่มนุษย์หรือสัตว์จะต้องถูกความตายพรากไปจากพ่อแม่พี่น้องผู้ที่เป็นที่รักของตนไปทั้งนี้ เพราะความตายนั่น คือ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมูสัตว์ ดังนั้นการที่ความตายมีธรรมชาติในการพรากชีวิตของมนุษย์จากสิ่งที่รัก ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า ภูเขาใหญ่แล้วด้วยศิลา จดทองพากลึงบดสัตว์มาโดยรอบทั้ง ๔ ทิศแม้นใด ชราและความตาย (มัจจุ) ก็ฉนั้นนั้น ย่อมครอบงำสัตว์ทั้งหลาย คือ พวกกษัตริย์ พวกพราหมณ์ พวกแพศย์ พวกศูทร พวกจัณฑาล และคนเทاملฝ่ายไม่ว่าใคร ๆ ไฉน ย่อมย่ำยีเสียสิ้น ณ ที่นั้นไม่มีฤทธิ์ภูมิสำหรับพลช้างพลม้า ไม่มีฤทธิ์ภูมิสำหรับพลรถ ไม่มีฤทธิ์ภูมิสำหรับพลราบ และไม่อาจจะเอาชนะได้ด้วยกระบหรือด้วยมนต์หรือด้วยทรัพย์

ในปฐมอายุสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า “อายุของมนุษย์ทั้งหลายนี้น้อยนัก จำ ต้องไปสู่สัมปรายภพ ควรทำกุศลควรประพฤติพรหมจรรย์ สัตว์ผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มีคนที่มียาวนาน อยู่ได้ก็เพียงร้อยปีหรือจะอยู่เกินไปได้บ้างก็มีน้อย ควรประพฤติเหมือนกับคนที่ถูกไฟไหม้ศีรษะฉนั้นนั้น การไม่มาแห่งความตายไม่มีเลย” และในทุติยอายุสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า วันคืนผวาน พนไป ชีวิตย่อมมรณไป อายุของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสิ้นเปลืองไป ดุจน้ำแห่งแม่น้ำน้อยฉนั้น”^{๖๗}

ความตาย ยังเป็นความทุกข์ ตามแนวทางของคำอธิบายเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ คือ กฎปฏิจจสมุปบาท ที่เห็นว่า ความตายเป็นความทุกข์ประการหนึ่งและถ้ามนุษย์สามารถยุติกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับความตายได้ ย่อมจะประสบกับความสุขอย่างนิรันดร์ เพราะนั่น หมายถึงการหลุดพ้นจากกิเลส ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากกรณีดังกล่าวนี้เราจะพบว่า ความตายย่อมเป็นทุกข์ทั้งในแง่ของ (๑) ทุกข์อันเนื่องมาจากความเศร้าโศก เพราะการพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่หวงใย เพราะปกติมนุษย์เรามักจะยอมรับเรื่องการพลัดพรากอย่างไม่วันกลับของชีวิตคนที่รักไม่ได้ ดังนั้นความทุกข์ในแง่นี้จึงถือเป็นความทุกข์ในเชิงจิตวิทยาหรือความทุกข์ที่เป็นไปทางกายภาพ และนอกจากนั้นความตายยังเป็นความทุกข์ในประการต่อมา คือ (๒) เป็นความทุกข์ที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติคือกฎเกณฑ์ที่แม่ไม่ปรากฏในรูปธรรมมามากนัก แต่ความตายก็ถือว่าเป็นความทุกข์เพราะเป็นกฎเกณฑ์ที่ไม่มีสิ่งใดในโลกจะหลีกเลี่ยงได้

๒) ความตายเป็นสิ่งที่ตัดรอนการทำความดี ประการต่อมาที่จะต้องศึกษาก็คือความตายนั่นถือเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดโทษอันสืบเนื่องมาจากความตายเป็นสิ่งที่เข้ามาตัดรอนการทำความดีเพราะหากมนุษย์ไม่ตายอาจจะมีโอกาสในการสร้างทำความดีเพราะถ้าหากเราพิจารณาจากสาเหตุของความตายในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่าความตาย มีสาเหตุอยู่หลายประการ คือ ในกรอบแรกสามารถแบ่งสาเหตุความตายออกเป็น ๒ ประการ คือ ๑) กาลมรณะ คือ ความตายตามกาล ๒) อกาลมรณะ คือ ความตายเมื่อยังไม่ถึงเวลาที่จะต้องตาย^{๖๘}

สรุปได้ว่า จากการพิจารณาสาเหตุของความตายมาทั้งหมด จะพบว่า ความตายนั่นในบางครั้งก็เป็นไปตามระยะเวลา แต่ก็มีบางครั้งไม่เป็นไปตามระยะเวลา และการที่มนุษย์หรือสัตว์ตายลงไปในขณะที่ยังไม่ถึงเวลานั้นย่อมแสดงให้เห็นว่า ถ้าหากคนที่ยังไม่ถึงเวลาตายนั้นยังมีชีวิตอยู่ก็สามารถ

^{๖๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๕-๑๕๖/๑๘๔-๑๘๖.

^{๖๘} มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, **มิลินทปญหา**, ฉบับแปลในมหาหมกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นครปฐม : มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๙๑.

ที่จะสร้างกุศล แต่เมื่อตายลงไปยอมเป็นสาเหตุที่สำคัญทำให้หมดโอกาสในการทำกุศล ดังนั้น ความตายจึงมีโทษ คือ เป็นสาเหตุหรือเป็นสิ่งตัดรอนโอกาสในการทำกุศลของผู้ที่มีโอกาสในการทำกุศลอยู่ ส่วนผู้ที่มีชีวิตอยู่ ควรนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไปประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม และถูกต้องในการดำเนินชีวิตโดยเฉพาะการพิจารณาเรื่อง มรณสติ ความไม่ประมาท ละชั่ว ทำชั่ว ทำกรรมดี ทำใจให้ผ่องใส เป็นต้น

๒.๔. ความตายและการบำเพ็ญกุศลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

การจัดงานศพนั้นถือเป็นเรื่องที่น่ามาซึ่งความเศร้าโศกสำหรับคนทั่วไป คนอินเดียในสมัยพุทธกาลมีวิธีการจัดการเกี่ยวกับศพโดยจะใช้วิธีการต่าง ๆ หลายวิธีด้วยกัน คือ การนำศพไปทิ้งในป่า หรือในป่าช้าผิ ดิบ การนำศพไปฝังดิน การนำศพไปเผา การนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา การนำศพไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ ตามลำดับ ดังนี้

๒.๔.๑ การนำศพไปทิ้งในป่าหรือในป่าช้า

เมื่อมีคนตายจะมีการนำศพไปทิ้งในป่าหรือป่าช้า เพื่อให้เป็นอาหารของแร้ง กา สัตว์ป่า ดังกรณีบุตรของนางกิสโคตรมีตาย นางอุมฺมาราบุตรไปถามหาญาเพื่อรักษา บุรุษคนหนึ่งแนะนำให้ไป ทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำให้นางไปหาแม่ลิตพันธุศกจากเรือนของคนที่ไม่ มีใครเคยตาย นางเที่ยวตระเวนถามหาแม่ลิตพันธุศกจาก ผลที่สุดก็หาไม่ได้ตั้งใจปรารถนา นางจึงทิ้งศพ ของบุตรไว้ในป่าช้า^{๖๙} กรณีศพสามีของนางภูวจารา เมื่อนางพบว่าสามีของนางนอนตายอยู่โดยถูก กัดตาย ก็มีโศกถึงวิธีจัดการศพ^{๗๐} คงปล่อยไว้ ณ ที่นั้นโดยปล่อยให้เปื้อนอาหารของสัตว์ หรือเนาเปื้อน ไปเอง วิธีการนี้เป็นวิธีการของคนที่มีฐานะยากจนเพราะไม่มีเงินทองในการดำเนินการ

๒.๔.๒ การนำศพไปฝังดิน

เมื่อมีคนตายจะมีการนำศพไปฝังดิน กรณีของนางวิสาขาอุบาสิกา นาง วิสาขาได้ตั้งหลานสาวชื่อ นางสุทตฺตีให้ดูแลภิกษุสงฆ์ในเรือนแทนตนเอง ภายหลังเธอได้สิ้นชีวิต นาง วิสาขาจึงให้หาร่างของเธอไปฝัง^{๗๑} วิธีการนี้เป็นวิธีการที่ชนชั้นผู้มีฐานะจะดำเนินการกัน เพราะถือว่าการเก็บศพไว้ด้วยการฝังยังเป็นการแสดงออกซึ่งความคิดถึงผู้ตายอยู่

๒.๔.๓ การนำศพไปเผา

เมื่อมีคนตายจะมีการนำศพไปไว้ที่ป่าช้าแล้วให้คาง้างสัปเพรหอทำหน้าที่ใน การเผา เช่น กรณีของสังกัจจะสามเณร สามเณรของพระสารีบุตร เมื่อสามเณรนั้นยังอยู่ในท้องมารดา ผู้ใดทำกาละ เมื่อมารดานั้นถูกเผาอยู่ เนื้อส่วนที่เหลือไหมไปเว้นแต่เนื้อท้อง พวกสัปเพรหอยกเนื้อท้อง ของนางลงจากเชิงตะกอนแขวงด้วยหลาวเหล็กในที่ ๒ - ๓ แห่ง ปลายหลาวเหล็กกระทบตาของทารก พวกสัปเพรหอแขวงเนื้อท้องอย่านั้นแล้ว จึงโยนไปบนกองถ่าน ปกปิดด้วยถ่านนั้นแล้วหลีกหนีไป เนื้อท้องไหมแล้ว ส่วนทารกได้เป็นเช่นกับรูปทองคำบนกองถ่าน ในวันรุ่งขึ้นสัปเพรหอมาด้วยคิดว่า

^{๖๙} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย, พระอัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗). หน้า ๒๑๖-๒๒๑.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖-๒๑๓.

^{๗๑} พ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๒/๓/๔๐๐.

“จะดับเชิงตะกอน” เห็นทารกนอนอยู่จึงอุ้มเด็กนั้นนำไปภายในบ้าน ซึ่งเด็กคนนั้นก็คือสังกัจจะสามเณร นั่นเอง^{๗๒}

กรณีของพระมหากาล พระมหากาลพิจารณาศพกุลธิดา กุลธิดาคนหนึ่ง ได้ทำกาละในเวลานั้น ซึ่งยังมีทันเหี่ยวแห้งชุปซิด เพราะพยาธิกำเริบขึ้นในครุเดียวนั้น พวกญาติห้ามศพกุลธิดานั้นไปสู่ป่าช้าในเวลานั้น พร้อมด้วยเครื่องเผาต่างๆ มีพินและน้ำมันเพนต์น ให้คางจางแกหญิงเฝ้าป่าช้า ดวยคำว่า “จงเผาศพนี้” ดังนี้แล้วมอบ (ศพ) ให้แล้วหลีกไป นางเปลื้องผ้าหมของกุลธิดานั้นออกแล้วเห็นสร้อยซึ่งตายเพียงครุเดียวนั้นแสนประณีต มีสีดังทองคำ จึงคิดว่า “อามรณ์นี้ควรจะแสดงแก่พระผู้เป็นเจ้า” แล้วไปไหวพระเถระให้ไปพิจารณาเมื่อพระเถระพิจารณาตั้งแต่ฝ่าเท้าถึงปลายผมแล้ว พูดยว่า “นางพึงใส่รูปนั้นในไฟ ในกาลที่รูปนั้นถูกเปลวไฟใหญ่ลวกแล้ว จึงบอกแก่ข้าพเจ้า เมื่อนางทำอย่างนั้น จึงแจ้งแก่พระเถระ พระเถระไปพิจารณา ในที่ถูกเปลวไฟกระทบแล้ว ๆ สีแห่งสร้อยได้เป็นดังแมงคอดาง เทาทั้ง ๒ หักห้อยลง มือทั้ง ๒ กำเข้า หน้าผากได้มีหนังปกแล้ว พระเถระพิจารณาวา “สร้อยนี้เป็นธรรมชาติทำให้ไม่วายกระสันแก่บุคคลผู้ดูแลอยู่ในบัดเดี๋ยวนี้อย่าง แต่บัดนี้(กลับ) ถึงสิ้นถึงความเสื่อมไปแล้ว ”เมื่อพิจารณาถึงความสิ้นและความเสื่อมอยู่ กล่าวคาถาว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้น และเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข ” เจริญวิปัสสนา ไต่บรรลुพระอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย^{๗๓}

วิธีการนี้เป็นวิธีการที่จะพึงทำสำหรับศพของผู้ที่มีฐานะดีมีเงินสำหรับจ้างสัปเหร่อให้ทำการเผาศพ

๒.๔.๔ การนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา

การนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา อย่างกรณีการจัดการพระศพของพระเจ้าสุทโธทนะ^{๗๔} กรณีของพาหิยะ ทารุจีริยะผู้บรรลอรหัตตขณะเป็นฆราวาสแล้วถูกวัววิดเสียชีวิต พระพุทธองค์มีรับสั่งให้เผาแล้วเอากระดูกมาก่อเจดีย์ไว้ให้คนเคารพบูชา^{๗๕} และกรณีการจัดการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปของเจ้ามัลลกะกษัตริย์และคณะสงฆ์ ก็มีถวายพระเพลิงแล้วเอากระดูกมาก่อเจดีย์ไว้ให้คนรุ่นหลังสักการบูชา^{๗๖} วิธีการนี้เป็นวิธีการที่จะพึงทำสำหรับศพของผู้ที่เป็นนักบวช หรือผู้นำทางศาสนา หรือบรรดาพระราชามหากษัตริย์ทั้งหลาย หรืออาจจะรวมถึงผู้ที่มีฐานะทั้งหลายด้วย

๒.๔.๕ การนำศพไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ

เมื่อมีคนตายจะมีการนำศพไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำคงคา วิธีการนี้เป็นแนวคิดที่เกิดมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในกรณีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับศพนั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดให้มีการใช้ศพเป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติธรรม คือ การพิจารณาเพื่อให้เกิด

^{๗๒} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย, พระอัมมปัทมฎกถาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓). หน้า ๑๘๓.

^{๗๓} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย, พระอัมมปัทมฎกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑). หน้า ๙๕-๙๖.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลียาณธมโม), พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

^{๗๕} พ.ธ.(ไทย) ๒๕ /๑๐/๑๘๓-๑๘๗.

^{๗๖} ดูรายละเอียดใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๖-๒๓๙/๑๗๗-๑๘๐.

ธรรมสังเวชและการเห็นความไม่แน่นอนของสังขารดังมีบทพิจารณาว่า “อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้ก็จะจักปราศจากวิญญานถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ฉะนั้น”^{๗๗} การจัดการเกี่ยวกับศพในสมัยพุทธกาลถือเป็นเรื่องของชาวบ้านพระสงฆ์เป็นเพียงผู้เข้าไปพิจารณาเพื่อความก้าวหน้าของการปฏิบัติธรรมเท่านั้นไม่ได้มีการนำพิธีการอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องและให้คติธรรมที่ดีแก่ญาติผู้ช่วยการให้เห็นหลักความจริงไม่เศร้าโศกหันมาทำบุญอุทิศให้ดีกว่าการมานั่งร้องไห้หาคนที่จากไป^{๗๘}

๒.๔.๖.การจัดพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าและบุคคลสำคัญ

การจัดพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าและบุคคลสำคัญมีอยู่ในสมัยพุทธกาลตัวอย่างเช่นการจัดพิธีพระบรมศพของพุทธบิดา การจัดพิธีศพพระสารีบุตร การจัดพิธีศพของพระโมคคัลลานะ การจัดพิธีศพพระอัญญาโกณฑัญญะ การจัดพิธีศพของพระอานนท การจัดพิธีศพพระพาหิยะ การจัดพิธีศพพระนาลกะเถระ การเผาศพมารดาของสังกิสจะสามเณร มีขั้นตอนวิธีปฏิบัติ ตามลำดับดังนี้

๑) การจัดพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้า

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงขั้นตอนประเพณีเกี่ยวกับความตายไว้ เฉพาะพิธีพระบรมศพของพระพุทธเจ้า ว่ากระทำเหมือนอย่างปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ในมหาปรินิพพานสูตร^{๗๙} โดยหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้ว พระพุทธองค์ทรงบอกกับพระอานนทซึ่ง เป็นพุทธอุปัฏฐาก พระอานนทจึงได้ทูลถามเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพุทธสรีระ และ พิธีพระบรมศพของพระองค์ ซึ่งสรุปได้ ดังนี้

(๑) วิธีปฏิบัติพุทธสรีระ พระอานนทได้ทูลถามเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพระสรีระของ พระพุทธองค์ว่า ควรทำอย่างไร พระพุทธองค์ทรงตอบว่า พึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอย่างที่เราปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ โดยทรงใช้ผ้าไหมห่อพระสรีระเสร็จแล้วจึงห่อ ด้วยผ้าสีบริสุทธิแล้วจึงห่อด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีดังนี้จนห่อพระสรีระด้วยผ้าและผ้าสีได้ ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใสรางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธานด้วยไมหอมฉนวนแล้วอัญเชิญพระสรีระขึ้นสู่จิตกาธาน^{๘๐}

(๒) การบูชาพระพุทธสรีระ การบูชาพระพุทธสรีระนั้นเป็นหน้าที่ของ กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี และผู้เลื่อมใสในพระพุทธองค์ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เจ้ามัลลแห่งเมืองกุสินาราได้ทำการบูชาพระพุทธสรีระของพระพุทธเจ้าโดย รับสั่งข้าราชการบริวาร จัดเตรียมของหอมระเหยบดดอกไม้และเครื่องดนตรีทุกอย่างที่มีในกรุงกุสินาราไว้ให้พร้อม แล้วทรงถือเอาของหอมระเหยบดดอกไม้เครื่องดนตรีทุกอย่างและผ้า ๕๐๐ คู เสด็จตรงไปยังพระพุทธสรีระแล้ว ทรงสักการะเคารพนบอนุบูชาพระสรีระด้วยการพองรำ ขับร้องประโคมดนตรี ระเหยบดดอกไม้และของหอม ทรงดาตเปตตามตักแต่งมณฑลมาลาอาสน ทำเช่นนี้ตลอดทั้ง ๗ วัน^{๘๑}

^{๗๗} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘.

^{๗๘} มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ธมปทฎฐกถา (ปฐโม ภาค), พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๙๖.

^{๗๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๑/๗๗.

^{๘๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๒.

^{๘๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๗/๑๗๐.

(๓) การอัญเชิญพุทธสรีระ เมื่อทำการบูชาพระพุทธรูปตลอด ๗ วัน ประมุข เจ้ามัลละ ๘ องค์ สร้างสถานพระเศียรแลวทรงพระภูษาใหม่ อัญเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาคขึ้น แต่ไม่อาจจะยกขึ้นได้ พระอนุรุทธะกล่าวว่า เทวดามีความประสงควา จะอัญเชิญ(พระสรีระ) ไปทางทิศเหนือของเมืองแล้วอัญเชิญเข้าสู่เมืองทางประตูด้านทิศเหนือ อัญเชิญผ่านใจกลางเมืองแล้วออกทางประตูด้านทิศตะวันออก เสร็จแล้วจึงถวายพระเพลิงพระสรีระที่มกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละทางทิศตะวันออกของเมือง^{๘๒}

(๔) การถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ประมุขเจ้ามัลละ ๔ องค์ทรงสถานพระเศียรแลวทรงพระภูษาใหม่ จะจุดไฟที่จิตกาธานของพระผู้มีพระภาค แต่ไม่อาจจะจุดไฟให้ติดได้ ทานพระอนุรุทธะกล่าวว่า พวกเทวดามีความประสงควา ทานพระมหากัสสปะพร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูปเดินทางไกลจากกรุงปาวามายังกรุงกุสินารา จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคจะยังไม่ลุกโผลงตราบเท่าที่ทานพระมหากัสสปะยังไม่ได้ถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า ต่อมาทานพระมหากัสสปะเขาไปยังมกุฏพันธเจดีย์ ถึงจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค หมจิรวเวยิงบา ประนมมือกระทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบเปิดผ้าคลุมทางพระบาท ถวายอภิวาทพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า แม่ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้นก็หมจิรวเวยิงบา ประนมมือทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ ถวายอภิวาทพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า เมื่อทานพระมหากัสสปะและภิกษุ ๕๐๐ รูปถวายอภิวาทเสร็จ จิตกาธานได้ติดไฟลุกโผลงขึ้นเอง^{๘๓}

(๕) การดับจิตกาธาน เมื่อพระเพลิงไหม้พระสรีระของพระผู้มีพระภาคแล้ว ท่อน้ำไหลหลั่งมาจากอากาศ น้ำพุ่งขึ้นจากไม้สาละ ดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราดับจิตกาธานด้วยน้ำหอมล้วนๆ ต่อจากนั้นได้จัดกำลังพลหอกไวรอบสันฐานการล้อมด้วยกำแพงธนู (ป้องกันพระบรมสารีริกธาตุ) แล้วสักการะเคารพนบ บูชาพระสรีระด้วยการฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้และของหอมตลอด ๗ วัน^{๘๔}

(๖) การแจกพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า พระราชาแห่งแควนมคธ พระนามวาชตศัตรู เวเทหิบุตร เจ้าลิจฉวีผู้ครองกรุงเวสาลี เจ้าศากยะชาวกบิลพัสดุ์ เจ้าถูลีผู้ครองกรุงอัลลกะปะ เจ้าโกถียะผู้ครองกรุงรามคาม พราหมณผู้ครองกรุงเวณฐทีปะ เจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวาได้ทรงทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานในกรุงกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปขอส่วนแบ่ง พระบรมสารีริกธาตุ เพื่อจะได้สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลอง พวกเจ้ามัลละจะไม่ให้ส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ โทณพราหมณได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าของพวกเราทรงถือหลักขันติธรรมไม่ควรที่จะประหัตประหารกันเพราะส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุคคลขอให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน เสร็จแล้วได้ขอทะนาน เพื่อจะสร้างพระสถูปบรรจุทะนาน(ตุ้มพะ) และทำการฉลอง หลังจากนั้น เจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปปลิวันได้ส่งคณะทูตมาขอพระบรมสารีริกธาตุ แต่พระบรมสารีริกธาตุได้แบ่งกันหมดแล้วจึงนำเอาพระอังคารไป^{๘๕}

^{๘๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๓/๑๗๕.

^{๘๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖.

^{๘๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖.

^{๘๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๗๗-๑๗๘.

(๗) การบูชาพระบรมธาตุและสร้างพระสถูป เมื่อแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าให้กับเมืองต่าง ๆ ไปแล้ว ก็ได้มีการจัดสร้างสถูปเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และทำการฉลองตามที่ปรากฏ คือ พระราชาแห่งแคว้นมคธ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงราชคฤห์ เจ้าลิจฉวีผู้ครองกรุงเวสาลี สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงเวสาลี เจ้าศากยะชาวกบิลพัสดุ์ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงกบิลพัสดุ์ เจ้าอุลลิสัณโณผู้ครองกรุงอัลลกะปัสะ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงอัลลกะปัสะ เจ้าโกถียะผู้ครองกรุงรามคาม สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงรามคาม พราหมณผู้ครองกรุงเวณฐทีปกะ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุง เวณฐทีปกะ เจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวา ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงปาวา เจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในกรุงกุสินารา โทณพราหมณก็สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลอง เจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปปลิวัน สร้างพระสถูปบรรจุพระอังคารในกรุงปปลิวัน รวมเป็นพระสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๘ แห่ง พระสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุแห่งที่ ๙ และพระสถูปที่บรรจุพระอังคาร เป็นแห่งที่ ๑๐ ^{๘๖}

สำหรับพิธีกรรมการจัดการศพโดยการเผาในสมัยพุทธกาลนั้น สรุปได้เป็น ๓ ขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑) ขั้นตอนการเตรียมศพ ขั้นตอนของพิธีกรรมนี้ เริ่มต้นตั้งแต่การเสียชีวิตจนถึงการเตรียมศพ เพื่อตั้งบำเพ็ญกุศล ในสมัยพุทธกาลมีพิธีกรรมการเตรียมศพตามหลักฐานที่ปรากฏ คือ

(๑) การสัการะศพ พิธีสัการะศพในสมัยพุทธกาลนั้น เป็นพิธีกรรมแรกหลังจากการเสียชีวิต โดยเหล่าเทวดาและมวลมนุษย์เมื่อทราบข่าวการเสียชีวิตของบุคคลที่ตนเคารพนับถือต่างก็พากันมาสัการบูชาศพโดยอามิสบูชา ตัวอย่างกรณีการบูชาพระพุทธสรีระ ซึ่งได้ทำการสัการบูชาตั้งแต่วันแรกของการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าจนกระทั่งถึงวันถวายพระเพลิง ดังในใจความพระสุตตันตปิฎกโตปิฎกในวันแรกของการเสด็จดับขันธปรินิพพานไว้ดังนี้

พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา ทรงถือเอาของหอมระเหยบดดอกไม้ เครื่องดนตรีทุกอย่างและมา ๕๐๐ คู เสด็จเข้าไปยังศาลวันของพวกเจ้ามัลละ ซึ่งเป็นทางเข้าเมือง ทรงไปยังพระพุทธสรีระแล้วทรงสัการะเคารพ นบนอบ บูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาค ด้วยการพองรำ ขั้บรอง ประโคมดนตรีระเหยบดดอกไม้และของหอมทรงดาตเปดานผัดกแต่งมณฑลมาลาอาสนให้วันนั้นหมดไปด้วยกิจกรรมอย่างนี้ ^{๘๗}

นอกจากนี้ ในพิธีกรรมศพของพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะก็มีการกล่าวถึงการสัการะศพเหมือนกัน คือ

ก. พิธีสัการะศพของพระสารีบุตรนั้น หลังจากพระมหาเถระได้นิพพานแล้ว ทานได้บรรยายไว้ว่า ครั้นรุ่งเช้าเทพยดาแลมนุษย์ทั้งหลาย พากันมาสโมสรสนนิบาต ทำสักการบูชาศพพระมหาเถระในที่ปรินิพพาน แล้วทำซึ่งจิตรกรรม คือ เชิงตะกอนเสร็จแล้ว พากันมาสร้างพระศพถวายคันโธทกธารา เชิญศพใส่หีบ ยกขึ้นสู่เชิงตะกอน แล้วก็ทำการฦาปนกิจถวายพระเพลิง ^{๘๘}

^{๘๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๙/๑๗๙-๑๘๐.

^{๘๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๗/๑๗๐-๑๗๑.

^{๘๘} สมเด็จพระปรมาณูชิตชินโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๖), หน้า ๓๖๖.

ข. พิธีศพของพระโมคคัลลานะนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงเสด็จไปในพิธีศพ และทรงประทานเครื่องสักการะให้พระมหาเถระด้วย กล่าวคือ หลังจากพระโมคคัลลานะได้กราบพูลลาพระพุทธองค์เพื่อกลับไปนิพพาน ณ กาฬศิลาประเทศแล้ว ฝ่ายมวลงนุชยและเทวดาต่างก็มาสโมสรสนนิบาตต่างก็มาอภิเษกการบูชาด้วยคันธมาลาและข้าวตอก ได้บังบอกถึงความเคารพนับถือครั้งนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาได้เสด็จมาประทับยืนใกล้ศพของพระโมคคัลลานะ ทรงกระทำมาปนกิจประทานเครื่องสักการะวามีสตาง ๆ นานา ดอกไมทิพย์ตกลงมาโดยรอบบริเวณ มีกำหนดกฎเกณฑ์กว้าง ๑ โยชน์^{๘๙}

(๒) การรดน้ำศพ พิธีกรรมรดน้ำศพในสมัยพุทธกาลนั้น มีปรากฏในพระราชนิพนธ์พระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดา หลังจากพระเจ้าสุทโธทนะได้สิ้นพระชนม์แล้วพระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งให้พระมหากัสสปะไปหาสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพ เมื่อเชิงตะกองเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงทำพิธีกรรมสงฆ์น้ำพระบรมศพ โดยทรงยกพระเศียรศพพระบิดาด้วยพระหัตถ์ของพระองค์แล้วจึงทรงนำสุคนธาวารีสงฆ์พระบรมศพ สวณพระสารีบุตรก็สงฆ์น้ำพระบรมศพเช่นกัน หลังจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสธรรมกถาแด่พระสารีบุตร ดังในใจความพระปฐมสมโพธิกถา กล่าวไว้ ดังนี้

พระสัพพัญญูจึงทรงยกพระอุตตมังกศิโรตมแห่งพระพุทธบิดาด้วยพระหัตถ์แล้วก็ทรงสัญญาการด้วยสุคนธรสอทุกวาริ พระธรรมเสนาบดีก็ช่วยโสรจสงฆ์หลังลงซึ่งสุคันโททสมเด็จพะโลกนาถทรงพระปารมาสูตตมังกพลางตรัสแกพระสารีบุตรมหาเถระว่า ทานจงที่ศนาการซึ่งพระพุทธบิดา ดูกรสารีบุตร บุคคลใดประพฤติกุศลธรรมสุจริต และมีจิตปรารถนาโพธิภูมิบารมีญาณใด ๆ ก็จงอุทสาหอภิบาลบำรุงเลี้ยงซึ่งบิดามารดา อาจสำเร็จมโนรถปรารถนาทุกสิ่งทุกประการ^{๙๐}

พิธีกรรมการรดน้ำศพดังกล่าวนี้ยังมีหลักฐานปรากฏในการจัดการศพของพระสารีบุตร ดังในเนื้อหาของปฐมสมโพธิกถา ซึ่งได้กล่าวไว้ในพิธีสักการะศพข้างตนแล้ว

(๓) การหอสศพ พิธีกรรมการหอสศพนั้น มีปรากฏหลักฐานเฉพาะการหอสศพพระสรีระของพระพุทธเจ้า ซึ่งเจ้ามัลละได้ประกอบพิธีดังเช่นพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ตามคำแนะนำของพระอานนท์ที่ได้กราบพูลถามพระพุทธองค์ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ในพระไตรปิฎกคือการที่ทรงใช้ผ้าไหมหอสศพพระสรีระของพระผู้มีพระภาค เสร็จแล้วจึงหอด้วยผ้าสีสุทธีแล้วจึงหอด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนหอสศพพระสรีระของพระผู้มีพระภาคด้วยผ้า และผ้าสีได้ ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเดิมด้วยน้ำมัน ใสรางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้วทำจิตกาธานด้วยไมหอมลวน แล้วอัญเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาคขึ้นสู่จิตกาธาน^{๙๑}

^{๘๙} จันทร ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันสื่อธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๑.

^{๙๐} สมเด็จพระปรมาณูชิตชินโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๖), หน้า ๓๑๒- ๓๑๓.

^{๙๑} จันทร ชูแก้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

(๔) การนำศพใส่โลง พิธีกรรมการนำศพใส่โลงสมัยพุทธกาลนั้น มีปรากฏในพระไตรปิฎกเฉพาะพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนในคัมภีร์อื่นมีกล่าวถึงพิธีกรรมนี้ เพียง ๒ แห่ง คือ พิธีศพของพระสารีบุตร และพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของเจ้าสุทโธทนะ สำหรับโลงศพในสมัยพุทธกาลนั้น เรียกว่า “ราง” หรือ “หีบ” เช่นกรณีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกบรรยายไว้ดังนี้

ก. ทรงใช้ผ้าไหมห่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเสร็จแล้วจึงห่อด้วยผ้าสีบริสุทธิ แล้วจึงห่อด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่ง แล้วอัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธานด้วยไมหอมลวน แล้วอัญเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาคขึ้นสู่จิตกาธาน^{๙๒}

ข. ส่วนการนำสรีระของพระสารีบุตรใส่ในหีบนั้น ไม่มีขั้นตอนมากนักโดยทำต่อจากการสรงศพด้วยคันโธทธารา เชิญศพใส่หีบยกขึ้นสู่เชิงตะกอน หลังจากที่ได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธองค์แล้ว เจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา จึงได้จัดทำปลงอาภรณ์ถวายพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ซึ่งประดิษฐานบนสัณฐานการนั้นไว้อย่างแน่นหนา แล้วทำพิธีถวายสักการะบูชาด้วย มหรสพ มีการฟ้อนรำ ประโคมดนตรี เป็นต้น ตลอด ๗ วัน เพื่อรอการไปบรรจุไว้ในสถูปที่สร้างไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ส่วนพระราชหาลายแคว้นต่างก็ได้ส่งทูตมาขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุเพื่อนำไปสร้างพระสถูปบรรจุแล้วทำการฉลอง ในครั้งแรก ๆ พวกเจ้ามัลละปฏิเสธ ภายหลังโทณพราหมณ์ ได้กล่าวชี้แจงกับหมู่คณะทูตโดยให้ทุกฝ่ายใช้หลักขันติธรรม ไม่ควรจะประหัตประหารกัน และพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กัน หมู่คณะทูตจึงมอบหมายให้โทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กัน ส่วนที่หนึ่งที่ให้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุนั้น พราหมณ์ได้ขอไปบรรจุพระสถูปเพื่อสักการบูชาต่อไปสำหรับพระอังคารนั้นพวกเจ้ามัลละได้มอบให้พวกเจ้าโมริยะผู้ซึ่งไม่ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพราะมาขอส่วนแบ่งภายหลังการเก็บอัฐิของบุคคลที่เคารพนับถือไปบรรจุไว้ในสถูปเพื่อบูชาขึ้น นอกจากพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ แล้ว ในคัมภีร์ต่าง ๆ ยังได้กล่าวถึงอัฐิของพระอรหันตองค์อื่น ๆ อีก เป็นต้น

๒) การจัดพิธีพระบรมศพของพุทธบิดา

พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดานั้น ในปฐมสมโพธิกถาพรรณาดังต่อไปนี้ สมเด็จพระโลกนาถทรงพระปรางมาสูดดมมิ่งพลางตรัสแก่พระสารีบุตรมหาเถระว่า เมื่อมีพุทธบรรพการดังนี้แล้ว ก็ยกขึ้นซึ่งพระศพสรีระกายแห่งพระบรมกษัตริย์ใส่ลงใน ปญฺชุตฺตนาณํยคือ พระหีบแก้ว แล้วทรงยกพระหีบด้วยพระองค์เชิญไปสู่ที่อาพาหนสถาน

(๑) ขั้นตอนการบำเพ็ญกุศลศพ ในระหว่างที่รอการจัดการศพนั้น ในสมัยพุทธกาลได้มีพิธีกรรมบำเพ็ญกุศลเพื่ออุทิศให้ผู้ที่เสียชีวิต กล่าวคือ การให้ทานการถวายภัตตาหารและการแสดงธรรม ดังตัวอย่างพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธบิดา ดังนี้ในกาลเมื่อพระเจ้าสุทโธทนะบรมกษัตริย์ปริณิพพานบรรดาชาติตติยกษัตริย์บริวาร ทั้ง ๖ พระนคร คือ กรุงกบิล

^{๙๒} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๔๕๔.

พัสดุ กรุงเทหวะ กรุงโกเลียนคร กรุงสักกนคร กรุงสุปวาสนคร และกรุงเวรนครต่างก็อวรณ์แสน
โศก เศราปริเทวนาต่างไดมาสโมสรสันนิบาต ต่างประกาศรวมกันทำทักษิณาทน การทำบุญกุศลต
าง ๆ มิได้ขาด ถวายพระโลกนาถศาสดา ทำทักษิณาทนถวายพระอริยสงฆ์ผู้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป
นประธาน ครั้นเสร็จภัตตาหาร พระบรมศาสดาจารย์ทรงอนุโมทนาเทศนา^{๙๓}

(๒) ขั้นตอนการจัดการศพ การจัดการศพของชาวอินเดียโบราณโดยวิธีเผา
ศพและทิ้งศพตลอดถึงการฝังศพตามที่ปรากฏในคัมภีร์ในอรรถกถา ซึ่งไม่มีขั้นตอนพิธีกรรมประกอบ
อะไรดังใดกล่าวไว้ในตอนต้นแล้ว สำหรับพิธีกรรมการเผาศพตามแบบชาวพุทธในสมัยพุทธกาล

(๓) สถานที่เผา ในสมัยพุทธกาล เมื่อมีบุคคลเสียชีวิต สิ่งที่ต้องให้ความสำคัญ
สำคัญเป็น อันดับแรก คือ สถานที่เผาศพซึ่งเรียกว่า จิตกาธานหรือเชิงตะกอน เชิงตะกอนเผาศพนั้น
จะจัดเตรียมไว้ชั่วคราวเฉพาะศพนั้นเท่านั้น ไม่ได้สร้างไว้เป็นการถาวร และเชิงตะกอนจะอยู่ป่านอก
เมือง หรือตามสถานที่ที่เหมาะสม ไม่ได้อยู่ในที่ชุมชน หรือในวัดเหมือนวัดบางแห่งในปัจจุบันนี้ เช่น
สถานที่ถวายพระเพลิงพระสรีระของพระพุทธเจ้า คือ มกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละก็อยู่ในทิศ
ตะวันออกของเมือง การให้ความสำคัญของความพร้อมในการจัดเตรียมเชิงตะกอนเป็นอันดับแรกนั้น
พระพุทธองค์ได้ทรงทำเป็นตัวอย่าง

ในคราวที่พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาได้สิ้นพระชนม์นั้น เมื่อพระพุทธเจ
าได้ตรัสเทศนาเพื่อบรรเทาความเศร้าโศกของเหล่าพระประยูรญาติแล้ว พระพุทธองค์ได้ตรัสชวน
เรียกหาพระมหากัสสปะเพื่อให้เป็นธุระในการจัดเตรียมเชิงตะกอนสำหรับพระราชพิธีถวายพระเพลิงว
า“ตถาคตกำหนดจะถวายพระเพลิงศพพระมหาปิตุรพุทธบิดาขอ ให้ท่านหาสถานอันสมควรแก่การ
ฌาปนกิจนั้นเถิด” พระมหากัสสปะครั้งได้รับพระพุทธปฏิภาจึงได้พาพระภิกษุสงฆ์ล้วนแก้ออชุดงค์
ทั้งนั้น พร้อมกันกับขัตติยศากยราชและเหล้ามวลพระประยูรญาติทั้งหลายจึงทุกฝ่ายได้พิจารณาหา
สถานที่อันสมควรแก่ฌาปนกิจพระศพแล้ว จึงได้เตรียมจัดเชิงตะกอน^{๙๔} เมื่อเชิงตะกอนเสร็จเรียบร้อยแล้ว
แล้ว พระมหากัสสปะจึงได้มากราบทูลพระพุทธองค์ หลังจากนั้นพระพุทธองค์จึงได้ประกอบพระราช
พิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดาต่อไป

(๔) เรือนสำหรับปลงศพ ในสมัยพุทธกาลนั้น นอกจากจะมีเชิงตะกอนเผาศพ
แล้วยังปรากฏว่า มีเรือนสำหรับปลงซากศพของคนตายด้วย ซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่า “เรือนยอด”
สำหรับเรือนยอดนั้นมีทั้งสร้างไว้ประจำสถานที่ปลงศพ และเคลื่อนที่ไต่เชน ตัวอย่างเรือนยอดซึ่งสร้าง
ประดิษฐานพระบรมศพพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดาโดยท่านโคปรณนาไวดังนี้

ขณะนั้นมวลอมรเทพทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุมีท้าวอมรินทราธิราช เป
นประธาน ได้สมัครสมานนำทิพยภูฏาคารอันตระการด้วย ๕๐๐ ยอด นำมาสมทบพร้อมทั้งอบด้วย
ของทิพยสุคนธ์ เพื่อรวมทำฌาปนกิจศพพระบิดาแห่งพระทศพล^{๙๕}

^{๙๓} จันทร ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันลือ
ธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๓.

^{๙๔} จันทร ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบัน
ลือธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๒.

^{๙๕} จันทร ชูแก้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

สวนเรือนยอดที่เคลื่อนที่ได้นั้นมีตัวอย่างที่ทานแสดงไว้ในอรรถกถาตอนวาด
วยพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปสู่ที่เฝ้าศพของพราหมณ์สองผิวเมื่อยที่แสดงตนเป็นพุทธบิดาและพุทธมารดา
หลังจากพระพุทธองค์โปรดพราหมณ์ทั้งสองสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็นิพพานที่เรือนของตน คราว
นั้นชนทั้งหลายทำสักการะอย่างมากมายแก่พราหมณ์ และพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว ก็ยกทั้งสองขึ้นสู่
เรือนยอดหลังเดียวกันนั้นแหละนำไปแล้ว แม่พระศาสดามีภิกษุเป็นบริวารได้เสด็จไปยังป่าช้ากับชน
เหล่านั้นเหมือนกัน^{๙๖}

(๕) ขบวนศพ การเคลื่อนศพเพื่อนำไปเผา ณ เชิงตะกอนที่เตรียมไว้นั้น ใน
สมัยพุทธกาลได้มีตัวอย่างที่ทานกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกก่อนจะมีพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระโดย
มีใจความบรรยายถึงขบวนเคลื่อนพระบรมศพตามความประสงค์ของพวกเทวดา ดังนี้

พวกเทวดามีความประสงค์ว่า พวกเราจะสักการะเคารพ นบนอบ บูชาพระ
สรีระของพระผู้มีพระภาค ด้วยการพอนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้ และของหอมอันเป
นทิพย์จะอัญเชิญ (พระสรีระ) ไปทางทิศเหนือของเมือง แล้วอัญเชิญเข้าสู่เมืองทางประตูทางทิศเหนือ
อัญเชิญผ่านใจกลางเมือง แล้วออกทางประตูด้านทิศตะวันออก เสร็จแล้วจึงถวายพระเพลิงพระสรีระ
ของพระผู้มีพระภาคที่มกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ทางทิศตะวันออกของเมือง^{๙๗}

(๖) การบังสุกุลศพ ในสมัยพุทธกาลไม่มีการกล่าวถึงการทอดผ้าบังสุกุลและ
อาราธนาพระสงฆ์ไปพิจารณาผ้าบังสุกุลโดยตรง เพียงแต่มีการอธิบายถึงผ้าบังสุกุลไว้บ้างว่า หมายถึง
ผาคลุกฝุ่นที่พระสงฆ์ได้จากผ้าห่อซากศพหรือกองขยะ แต่พิธีกรรมศพในสมัยพุทธกาลที่ผู้วิจัยคาดว่า
จะวิวัฒนาการมาเป็นการบังสุกุลในปัจจุบันนี้ ก็คือ การที่พระสงฆ์ไปพิจารณาซากศพ เช่น ในอรรถ
กถากล่าวถึงถึงกรณีที่พระพุทธเจ้าให้พระสงฆ์ตลอดถึงชาวบ้านพิจารณาสุภกัมมัฏฐานจากสรีระราง
ของนางสิริมาที่ทิ้งไว้ ณ ป่าช้าผิติดิ หรือตอนที่พระมหากาลบำเพ็ญโศสานิภฏงค์ แล้วหญิงสัปเทร
ชื่อว่า กาลิผู้เฝ้าป่าช้า แสดงซากศพของนางกุลธิดาให้พิจารณา พระเถระจึงไปพิจารณาในที่ที่ถูกเปลว
ไฟกระทบนั้น ๆ สีแห่งสรีระได้เป็นดังแม้นโคตง เท้าทั้งสองงอหงิกห้อยลง มือทั้งสองกำเข้า หน้าผาก
ได้มีหนังลอกแล้ว พระเถระพิจารณา กล่าวคาถาว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้น และ
เสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วยอมดับไป ความสงบแห่งสังขารนั้นเป็นสุข” เจริญวิปัสสนาได้บรรลุ
พระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย”^{๙๘}

(๗) การทำประทักษิณศพ ในสมัยพุทธกาล ก่อนที่จะจุดไฟเผาศพ บุคคลที่เป
นเชื้อ พระวงศ์ เช่น พระพุทธเจ้า หรือกษัตริย์ ผู้จุดไฟจะต้องทำพิธีถวายสักการบูชาศพด้วยการทำ
ประทักษิณรอบเชิงตะกอนจำนวน ๓ รอบ แล้วจึงจุดไฟเผาศพ เช่น กรณีการถวายพระเพลิง พระ
พุทธสรีระ ทานพระมหากัสสปะเขาไปยังมกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละในกรุงกุสินาราถึง
จิตกาธานของพระผู้มีพระภาค หมจิรวเณียงบา ประนมมือ กระทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ เปด

ผ้าคลุมพระบาท ถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า แม่ภิกษุ
๕๐๐ รูป เหล่านั้นก็หมจิรวเณียงบา ประนมมือทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ ถวายอภิวาทพระ

^{๙๖} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๔๕๔.

^{๙๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๘/๑๗๒.

^{๙๘} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฎกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙๕-๙๖.

ยุคบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า เมื่อท่านพระมหากัสสปะ และภิกษุ ๕๐๐ รูปถวาย
อภิวาทจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคใต้ตไฟลูกโพลงขึ้นเอง^{๙๙}

อีกตัวอย่างหนึ่งของการทำประทักษิณ คือ ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระ
บรมศพพระพุทธบิดา หลังจากที่พระพุทธองค์ ทรงยกพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะขึ้น
ประดิษฐานบนภูฏาการเรือนยอดอันวิจิตรแล้ว สมเด็จพระอมรินทราบาราชและเทพในโลกราตุกระทำ
ประทักษิณพระบรมศพ ถวายการเคารพสักการบูชา แล้วนำพระเพลิงโชติรังสีมาเพื่อถวายพระเพลิง
โดยทันที แต่พระมุนีทรงตรัสห้ามว่า คุณอนพระเทวราช ให้เอาตมได้ถวายพระเพลิงก่อนแล้ว พวกท
านคอยผอนทำที่หลัง^{๑๐๐}

(๘) การจุดไฟเผาศพ ดังได้กล่าวมาแล้วในพิธีกรรมการทำประทักษิณศพ ใน
กรณีการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระนั้น โดยไม่ได้จุดถวายพระเพลิง หลังจากที่พระมหากัสสปะ
และภิกษุ ๕๐๐ รูป กระทำประทักษิณจิตกาธานครบ ๓ รอบ แล้วถวายอภิวาท พระเพลิงได้ไหมไหม
พระสรีระของพระพุทธองค์ พระอวัยวะถูกเผาไหม้ไม่เหลือแม่แต่เถาหรือเขมา คงเหลือแต่พระบรม
สารีริกธาตุและผาห่อหุ้มพระบรมศพในจำนวนทั้งหมด ๕๐๐ ผืนถูกไฟไหม้เพียง ๒ ผืนเท่านั้น คือ ผืน
ในสุดและผืนนอกสุด ก็เมื่อพระเพลิงไหม้พระสรีระของพระผู้มีพระภาค แล้วความมหัศจรรย์ได้เกิดขึ้น
คือ ท่อน้ำได้ไหลหลั่งมาจากอากาศ และน้ำได้พุ่งขึ้นจากไม้สาละดับจิตกาธาน หลังจากนั้น เจ้ามลละ
จึงได้นำน้ำหอมลวน ๆ มาดับจิตกาธาน^{๑๐๑}

การถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดานั้น พระ
พุทธองค์ได้ทรงนำถวายพระเพลิงเอง หลังจากได้ทรงตรัสห้ามพระอินทร์ถวายพระเพลิงก่อนแล้ว พระ
องค์ทรงถือเอาแก้วมณีโชติรัตนจากพระหัตถ์ท้าวสุขัมบดี แล้วทรงจุดที่ดวงไฟในดวงแก้ว ทรงกระทำ
ฌาปนกิจพระบรมศพบนเชิงตะกอนนั้น ต่อจากนั้นก็เป่นบรรดาเหล่าเทวาในโลกราตุมีพระอินทราบาราช
ราชเป่นประธานต่างดำเนินการถวายพระเพลิงตามลำดับ แล้วเหล่ากษัตริย์ขัตติยวงศ์ศากยราชพร
อมข้าพระบาทบริวาร ประธาน คือ พระนางปชาบดีโคตมีต่างจรลีตามลำดับถวายพระเพลิงโค้งคำนับ
เป่นแถว ๆ ทั้งไม่แคล้วปริเทวนาโสภาดรุณีไดขาด^{๑๐๒}

จากเนื้อหาที่กล่าวถึงการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธบิดานี้มีข
อสังเกตว่า บุคคลที่ถวายพระเพลิงนั้น ไม่ได้มีเฉพาะพระพุทธองค์ถวายพระเพลิงพระองค์เดียว เหลา
เทวดามีพระอินทร์เป่นต้น พร้อมทั้งพระประยูรญาติมีพระนางปชาบดีโคตมีเป่นประธานพร้อมเหล
ากษัตริย์ต่างเขาถวายพระเพลิงตามลำดับด้วยเช่นกัน

(๙) การเก็บอัฐิ การเก็บอัฐิเป่นขั้นตอนสุดท้ายในพิธีกรรมเผาศพของชาว
พุทธในสมัยพุทธกาล ประเพณีนิยมของชาวพุทธนั้น เมื่อทำพิธีกรรมเผาศพแล้วผู้ที่เคารพนับถือจะนำ
อัฐิไปบรรจุไว้ในสถูปที่สร้างขึ้นไว้โดยเฉพาะ เพื่อเป่นอนุสาวรีย์ให้คนในภายหลังกได้กราบไหว้บูชาดังมี
ใจความที่พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบพระอานนทว่า “พวกเขาพึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอยาง

^{๙๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๔/๑๗๕.

^{๑๐๐} จันทร ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบัน
สื่อธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๓.ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖.

^{๑๐๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖.

^{๑๐๒} จันทร ชูแก้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๓.

ที่พวกเขาปฏิบัติต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิพึงสร้างสกุ๊ปของตาคตไวที่ทางใหญ่สี่แพร่งชนเหล่าใดจักยกกระเปียบดอกไม ของหอม หรือจุน จักอภิวาท หรือจักทำจิตให้เลื่อมใสในสกุ๊ปนั้น การกระทำนั้นจักเปนไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขเกษนเหล่านั้นตลอดกาลนาน

อานนท ฎปารหุคค (ผู้ควรสร้างสกุ๊ปถวาย) ๔ จำพวกนี้ ฎปารหุคค ๔ จำพวกไหนบาง คือ ๑) พระตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเปนฎปารหุคค ๒) พระปจเจกสัมพุทธเจ้าเปนฎปารหุคค ๓) พระสาวกของพระตาคตเปนฎปารหุคค ๔) พระเจ้าจักรพรรดิเปนฎปารหุคค”

พระตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเปนฎปารหุคคเพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร คือ ชนเปนอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า นี่เปนสกุ๊ปของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในสกุ๊ปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค พระตาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเปนฎปารหุคค เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล

พระปจเจกสัมพุทธเจ้าเปนฎปารหุคค เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร คือ ชนเปนอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า นี่เปนสกุ๊ปของพระผู้มีพระภาคปจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในสกุ๊ปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรคพระปจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าเปนฎปารหุคค เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล

พระสาวกของพระตาคตเปนฎปารหุคค เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร คือ ชนเปนอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า นี่เปนสกุ๊ปของพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในสกุ๊ปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรคพระสาวกพระตาคตนั้นเปนฎปารหุคค เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล

พระเจ้าจักรพรรดิเปนฎปารหุคค เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร คือ ชนเปนอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า นี่เปนพระสกุ๊ปของพระธรรมราชาผู้ทรงธรรมพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในสกุ๊ปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค พระเจ้าจักรพรรดิเปนฎปารหุคค เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล อานนท ฎปารหุคค ๔ จำพวกนี้แล^{๑๐๓}

๓) การจัดพิธีศพพระสารีบุตร เมื่อพระสารีบุตรดับขันธนิพพานแล้ว เทพยดาและมนุษย์ได้มาทำการสักการบูชาสรีระศพของพระสารีบุตรและช่วยกันทำที่ตั้งศพเพื่อมาปนกิจอย่างงามวิจิตรตระการตาแล้วทำมาปนกิจสรีระศพของพระสารีบุตรตามประเพณี^{๑๐๔} หลังจากทำพิธีมาปนกิจศพพระมหาเถระแล้วพระภิกษุจุนทะมีจิตเอื้อเฟื้อได้ช่วยเหลือเก็บอัฐิได้ดารีเก็บบาตรและจีวรแล้วย้อนกลับสู่พระเชตวันมหาวิหารชวนพระอานนทเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาจารย์ ในกาลอันสมควรนั้น สมเด็จพระจอมธรรมทรงรับพระธาตุไว้ พร้อมทั้งได้ตรัสสรรเสริญถึงพระคุณความดีด้วยพระวชิรมีคาถา ๕๐๐ บท แล้วทรงกำหนดให้สร้างพระเจดีย์เปนอนุสาวรีย์ไว้ในพระเชตวันแห่งนั้น^{๑๐๕}

^{๑๐๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕-๒๐๖/๑๕๒-๑๕๔.

^{๑๐๔} จำเนียร ทรงฤช, **ชีวประวัติพุทธสาวก (ประวัติอัจฉริยมหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เลม ๑)**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๔), หน้า ๔๑.

^{๑๐๕} จันทร ชูแก้ว, **พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันสื่อธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๐.

๔) การจัดพิธีศพพระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้าย ผู้เป็นเลิศทางมีฤทธิ์เดชเหาะเหินเดินอากาศได้สามารถทราบธรรมสรพัสต์ผู้มีทิวามานะให้ละพยศได้ เมื่อพระโมคคัลลานะปรินิพพานพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปทรงกระทำฌาปนกิจศพของพระมหาโมคคัลลานะเถระแล้วรับสั่งให้เก็บอัฐิธาตุมาและให้ก่อพระสถูปขึ้น ณ ที่ใกล้ชุมประตู่พระเวฬุวันมหาวิหาร แล้วให้บรรจุอัฐิธาตุของพระเถระไว้ในพระสถูปนั้น ^{๑๐๖}

๕) การจัดพิธีศพพระอัญญาโกณฑัญญะ อัครสาวกรูปแรกมหาเถระผู้ใหญ่ เมื่อ ท่านดับขันธเข้าสู่นิพพาน ณ ริมฝั่งสระฉัททันต์นั้น ในการกระทำสรีระศพของท่านมีพวกช่างหมูเทพยดาและพระอริยสงฆประมาณ ๕๐๐ รูปได้มารวมกันทำฌาปนกิจศพ ณ ภูเขาคาร์ คือ ยอดเรือนสูงประมาณเก้าโยชน์ที่พระวิสิณุกรมเทพบุตรเนรมิตขึ้นเป็นฌาปนสถานและพระอริยสาวกทั้งหลายได้ช่วยกันเก็บอัฐิธาตุของท่านมาถวายแด่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงรับห่ออัฐิธาตุด้วยพระหัตถ์แล้วจึงทรงเหยียดพระหัตถ์ไป ณ พื้นธรณีนถะนั้นเจดีย์มีฐานฐานปานดังพวงเงินชำแรกแทรกพื้นพุทธรูปขึ้นมาตั้งอยู่แล้ว พระองค์จึงทรงบรรจุอัฐิธาตุของพระอัญญาโกณฑัญญะด้วยพระองค์เอง ^{๑๐๗}

๖) การจัดพิธีศพพระอานนท ผู้เป็นเอตทัคคะผู้เลิศกว่าภิกษุรูปอื่น เปนเอตทัคคะ(เลิศ) ๕ ประการ คือ ๑) มีสติ รอบคอบ ๒) มีคติ คือความทรงจำแม่นยำ ๓) มีความเพียรดี ๔) เปน พหูสูต ๕) เปนยอดของภิกษุผู้อุปฐากพระพุทธเจ้า ภายหลังสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอานนทได้เที่ยวจาริกสั่งสอนเวไนยสัตว์แทนองค์พระศาสดา จนอายุของ ท่านล่วงเข้า ๑๒๐ ปี ท่านจึงได้พิจารณาอายุสังขารของท่านพบว่า อายุสังขารของท่านนั้นยังอีก ๗ วันก็จะสูญสิ้นเข้าสู่พระนิพพาน ท่านจึงพิจารณาว่าท่านจะเข้านิพพาน ณ ที่ใด ก็เห็นว่าท่านจะเข้านิพพานที่ปลายแม่น้ำโรหิณี ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเมืองกบิลพัสดุ์ กับเมืองโกลิยะ ซึ่งมีพระประยูรญาติอยู่ทั้ง ๒ ฝ่าย จากนั้นท่านจึงได้ลาภิกษุสงฆและชนทั้งหลายจนครบ ๗ วัน แล้วท่านจึงได้แสดงอิทธิปาฏิหาริยานานาประการ แล้วตั้งจิตอธิษฐานให้กายของท่านแตกออกเป็น ๒ ภาค ภาคหนึ่งให้ตกที่ฝั่งกรุงกบิลพัสดุ์ อีกภาคหนึ่งตกที่โกลิยะ แล้วท่านได้เจริญเตโชกสิณ ทำให้เปลวเพลิงบังเกิดในรางกาย เผาผลาญมังสะและโลหิตให้สูญสิ้น ยังเหลือแต่พระอัฐิธาตุสีขาวดังสีเงิน พระอัฐิธาตุที่เหลือจึงแตกออกเป็น ๒ ภาค ด้วยกำลังอธิษฐานของท่าน บรรดาพระประยูรญาติและชนที่มาชุมนุมกัน ณ ที่นั้นต่างก็ร้องรับพระธาตุไว้ แล้วสรงพระเจดีย์บรรจุไว้ทั้ง ๒ ฟากของแม่น้ำโรหิณี ^{๑๐๘}

๗) การจัดพิธีศพพระพาหิยะทวารุจิระเถระ ผู้นุ่งห่มแต่เปลือกไม้ ได้เดินทางไปพบพระพุทธเจ้าขณะที่พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปสู่กรุงสาวัตถีเพื่อบิณฑบาต ทวารุจิระได้เข้าไปเฝ้ากราบทูลขอให้พระพุทธองค์แสดงธรรม ที่จะนำไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ท่านตลอดกาลนานพระพุทธองค์ตรัสห้ามแต่ทวารุจิระอ่อนวอนแม้ครั้งที่ ๓ พระพุทธองค์จึงตรัสแสดงธรรมขณะประทับยืนระหว่างถนนนั้นเอง ทวารุจิระนั้นกำลังฟังธรรมของพระพุทธองค์ยังอาสวะทั้งหมดให้

^{๑๐๖} จันทร ชูแก้ว, พระพุทธประวัติ : มหาบุรุษแห่งชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันสื่อธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๑-๒๓๒.

^{๑๐๗} จำเริญ ทรงฤกษ์, ชีวประวัติพุทธสาวก (ประวัติอัครสาวกมหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๑), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๑๐๘} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย. พระอัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๘๐.

สิ้นไปบรรลुพระอรหันตพรมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ แล้วทูลขอบรรพชา พระพุทธองค์ตรัสให้หาบาตรและจีวร เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจากไปไม่นาน โคมแมลูกอ่อนได้ชีวิต พาหิยะ ทารุจิริยะจนล้มลงเสียชีวิต เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นพาหิยะ ทารุจิริยะเสียชีวิตแล้ว จึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายจงช่วยกันยกรางพาหิยะทารุจิริยะขึ้นวางบนเตียงแล้วนำไปเผาและจงทำสถูปไว้ เพื่อพรหมจารีของเธอทั้งหลายเสียชีวิตแล้ว”^{๑๐๙}

๘) การจัดพิธีศพพระนาลกเถระ ผู้เป็นเอตทัคคะด้านผู้ประพฤติในโมโนยปฏิบัติ เมื่อครั้งได้อุปสมบทแล้ว ทูลลาพระบรมศาสดาเข้าไปสู่ป่า อุตสาหพยายามทำความเพียรในโมโนยปฏิบัติอย่างอุกฤษฏ์ ไม่ทำความสนทนากับชาวบ้าน ไม่ติดในบุคคล และถิ่นที่อยู่ เป็นผู้มักน้อยในที่เห็น เป็นผู้มักน้อยในที่ฟัง เป็นผู้มักน้อยในที่ถาม ไม่ช้าไม่นาน ท่านก็ได้สำเร็จพระอรหันตผล และเป็นธรรมเนียมของผู้บำเพ็ญโมโนยปฏิบัติอย่างอุกฤษฏ์เป็นอย่างสูง และในศาสนาของพระพุทธ เจาองค์หนึ่ง ๆ จะมีพระสาวกผู้บำเพ็ญโมโนยปฏิบัติเพียงองค์เดียวเท่านั้น นับแต่วันที่ท่านได้บรรลุพระอรหันตผลมา ท่านดำรงอายุสังขารอยู่ได้เพียง ๗ เดือน ท่านรูว่าอายุสังขารของท่านหมดสภาพที่จะคงทนต่อไปได้ จึงสรงน้ำชำระกายและนุ่งหมไตรจีวรให้เรียบร้อย แล้วหันหน้าไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ กราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วลุกขึ้นยืนดับขันธปรินิพพาน โดยยืนพึงภูเขาหิมาลัยบรรพต พระพุทธเจ้าทรงทราบด้วยพระพุทธานุภาพ จึงเสด็จพร้อมด้วยพระภิกษุสาวกทั้งหลายไปยังภูเขาหิมาลัย ทรงทำจาปนกิจสรีระศพ เสร็จแล้วโปรดให้สร้างพระเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุของท่านไว้ ณ เชิงภูเขาหิมาลัยนั้น^{๑๑๐}

๙) การเผาศพมารดาของสังกัจจสามเณร ซึ่งเป็นสามเณรของพระสารีบุตรเถระมีอายุ ๗ ปี เมื่อตอนที่ท่านถือกำเนิดมารดาของสังกัจจสามเณรนั้นเป็นธิดาของตระกูลมั่งคั่งในกรุงสาวัตถี เมื่อสามเณรนั้นยังอยู่ในท้อง มารดานั้นได้เสียชีวิตด้วยความเจ็บไข้อย่างหนึ่ง เมื่อมารดานั้นถูกเผาอยู่นั่นส่วนที่เหลือไหมไป เว้นแต่เนื้อท้อง ในการทำศพหรือการจัดการศพมารดาของสังกัจจสามเณรในสมัยนั้น สัปเหร่อได้ดำเนินการดังนี้ คือยกนางขึ้นสู่เชิงตะกอนเพื่อเผา เผาแล้วแต่เนื้อส่วนท้องไม่ไหม ยกเนื้อส่วนนั้นลงมาแล้วทำการแทงด้วยหลาวเหล็กจนหลาวถูกหางตาของทารกพวกสัปเหร่อแทงเนื้อท้องอย่างนั้นแล้ว จึงโยนไปบนกองถ่าน ปกปิดด้วยถ่านแล้วกลับไป ในวันรุ่งขึ้น พวกสัปเหร่อมาด้วยคิดว่า “จักดับเชิงตะกอน” เห็นทารกนอนอยู่อย่างนั้นเกิดอัศจรรย์และแปลกใจจึงอุ้มเด็กนั้นเข้าไปในหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อเด็กโตขึ้นก็ได้บวชเป็นสามเณรและบรรลุพระอรหันตผล^{๑๑๑}

จากที่ศึกษาเกี่ยวกับพิธีการจัดการศพในพระไตรปิฎกมาทั้งหมดนั้น พอจะสรุปลักษณะของพิธีการจัดการศพได้ คือ ในกรณีที่มีการมรณะหรือการเสียชีวิตลงของบุคคลผู้มีความสำคัญของบ้านเมืองเกิดขึ้น ก็จะต้องมีขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม คือ

๑) จะต้องแจ้งต่อพระราชา (ผู้นำทางบ้านเมือง)

^{๑๐๙} ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕ / ๑๐ / ๑๘๓-๑๘๗.

^{๑๑๐} จำเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวก (ประวัติอัศจรรย์มหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๑)**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๔), หน้า ๓๘๓.

^{๑๑๑} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย, **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.), หน้า ๑๘๒.

- ๒) ผู้นำทางบ้านเมืองจะต้องแจ้งต่อผู้นำทางศาสนา
- ๓) เตรียมศพ โดยวิธีการทำความสะอาดด้วยน้ำ หรือน้ำหอม
- ๔) หอศพด้วยผ้าขาวและทำการเก็บศพไว้ ๓-๖ วันแล้วจึงทำพิธีฌาปนกิจ
- ๕) เตรียมสถานที่ทำพิธีกรรมฌาปนกิจ คือ เตรียมจิตกาธานกองฟอนนั่นเอง
- ๖) นำศพไปป่าช้าหรือสถานที่ทำพิธีกรรมฌาปนกิจ
- ๗) เปิดโอกาสให้ภิกษุสามเณรตลอดทั้งอุบาสกอุบาสิกาได้พิจารณาอสุภ

กัมมัฏฐานโดยอาศัยซากศพเป็นอุปกรณ์เป็นเครื่องมือ

- ๘) วาจาหรือบอกกล่าวสัปเพรหรือให้ทำพิธีกรรมฌาปนกิจ
- ๙) ทำพิธีกรรมฌาปนกิจ
- ๑๐) เก็บอัฐิทั้งในแม่น้ำและสวนหนึ่งเก็บไว้สักการบูชา

แต่ถ้าเป็นบุคคลทั่วไปเมื่อถึงแก่ความตาย พวกญาติก็จะหามศพไปสุสาน เพื่อทำการฌาปนกิจศพเลย โดยจ้างผู้เฝ้าป่าช้า (สัปเพร) ทำการฌาปนกิจให้โดยมีอุปกรณ์ที่ต้องเตรียมไว้ในการทำฌาปนกิจ คือ ฟนและน้ำมัน หลาวเหล็ก เมื่อทำการฌาปนกิจเสร็จแล้วในวันรุ่งขึ้นก็จะมีการดับเชิงตะกอน คือ การดับไฟเพื่อเป็นการตรวจดูว่าศพนั้นไหม้หมดหรือไม่

จากเนื้อหาที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่า ในสมัยพุทธกาลจะจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายเฉพาะบุคคลสำคัญ เช่น พระพุทธเจ้า พระพุทธบิดา และพระพุทธสาวกบางองค์เท่านั้น ส่วนบุคคลทั่วไปจะไม่เน้นพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย จะจัดการกับศพอย่างเรียบง่ายโดยการเผาศพ การฝัง การทิ้งศพให้เป็นอาหารของสัตว์และการจัดการเกี่ยวกับศพก็จะทำทันทีหลังจากที่ตายแล้ว

๒.๕ คติธรรมเกี่ยวกับการบำเพ็ญกุศลศพในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

คติธรรม ซึ่งเป็นข้อคิด คติเตือนใจ ที่เป็นหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักความจริงของชีวิตนั้น มีหลักธรรมสอดแทรกอยู่ในประเพณีการจัดงานศพในคัมภีร์พระพุทธศาสนามากมาย ซึ่งเป็นการให้ข้อคิดที่ดี ที่ถูกต้องที่ใครๆ ปฏิบัติตามแล้ว ย่อมจะได้รับผลดี ซึ่งก็คือ :

๑) **คติธรรมคือไม่หลงทำกาลกิริยา** คือไม่ตายด้วยความหลง ตายอย่างมีสติ คือไม่หวาดหวั่นพรั่นพรึงต่อมรณภัยที่จะเกิดขึ้นแก่ตน มีสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลา มีจิตใจสงบเป็นปกติ ผ่องใส ไม่เศร้าหมองขุนมัว อย่างกรณีเรื่องของพระปุตติคตตีสสเถระ เธอได้เป็นโรคผิวหนังชนิดร้ายแรง เป็นตอมขนาดเมล็ดพันธุ์ผักกาดผุดขึ้นทั่วตัว มันโตขึ้นโดยลำดับ ขนาดถั่วเขียว ถั่วดำ เมล็ดกระเบา ผลมะขามป้อม จนเท่าผลมะตูม แดงออก ทั่วทั้งตัวเป็นรูน้อยรูใหญ่ จนได้ชื่อว่าพระปุตติคตตีสสเถระ ต่อมากระดุกของท่านแตกออกใคร ๆ ต่างพากันทอดทิ้งท่าน ด้วยรักษาไม่ไหว ผ่านงูและผ้าหมเต็มไปด้วยหนองและเลือด ไม่ต่างกับรางแห ท่านไม่มีที่พึ่ง ต้องนอนจมอยู่คนเดียว ฝ่ายพระศาสดาทรงทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยยอร์ทตผลของเธอ จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎีไปประทับยืนอยู่ ณ ที่เหนือศีรษะของเธอ ตรัสว่า “ภิกษุ ภายของเธอนี้หมดวิญญูณ หมดคุณคา จักนอนเหนือแผ่นดินเหมือนทอนไม้ในป่าช้า” แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า “ไม้อัดอดรายนี้อันนอนทับ

แผ่นดิน รางนี้ไว้วิญญาณถูกทอดทิ้งแล้ว ประดุจท่อนไม้ ไม่มีประโยชน์ ฉะนั้น”^{๑๑๒} นี่เป็นการเตือนสติให้รู้ความจริงของชีวิต ไม่ให้หลงทำกิริยา คือ หลงตายให้ตายอย่างมีสติรู้เท่าทันความเป็นไปของขันธ ๕ คือ รูปนามตามความเป็นจริง

๒) คติธรรมคือความไม่ประมาทในชีวิต ความไม่ประมาทถือว่าเปื่อยอดของธรรมดั่งที่องค์สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประทานเป็นปัจฉิมโอวาทก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน มีความหมายลึกซึ้งในแง่ของการปฏิบัติธรรม ทรงตรัสว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเปื่อยธรรมดา พวกเธอทั้งหลายจงยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเกิด”^{๑๑๓} นี่เป็นพระวาจาที่พระองค์ทรงสั่งสอนชาวพุทธทั้งหลายไม่ให้ประมาทหมั่นมาในชีวิต ขวนขวายปฏิบัติหน้าที่ของตน ด้วยการบำเพ็ญประโยชน์ ๓ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภายหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งคือ นิพพาน สร้างประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นในชุมชนในสังคม ดังนั้นความไม่ประมาทจึงเป็นคติธรรม เปื่อยอดของคุณธรรมที่ต้องนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน ก่อนที่เราจะตายจากโลกนี้ไป

๓) คติธรรมคือเกิดใหม่ในโลกหน้า คนทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในฐานะเช่นใดย่อมมีความปรารถนาต้องการไปเกิดใหม่ในโลกหน้าที่เป็นสุคติภูมิ คือภพภูมิที่ดี เช่น มนุษย์ เทวดา เป็นต้น ซึ่งการจะไปเกิดใหม่ในโลกหน้าที่ดีได้นั้น ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา บุคคลนั้นต้องประกอบกรรมดีมีศีลธรรม โดยการปฏิบัติตามคุณธรรมที่เรียกว่า สัมปรายิกกัตถะประโยชน์หรือประโยชน์ภาคหน้า ๔ อย่าง คือ ๑) สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ๒) ศีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล ๓) จาคะสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน ๔) ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา ดังนั้นชาวพุทธเราจึงมีความเชื่อเรื่องโลกนี้โลกหน้า และมีการบำเพ็ญบุญกุศลสั่งสมไว้ เพราะเชื่อมั่นว่าจะนำตนไปเกิดใหม่ในโลกหน้าที่ดีหลังจากที่ตนตายไป

๔) คติธรรมคือหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^{๑๑๔} ซึ่งเป็นหลักความจริงของชีวิต สรรพสิ่งทั้งหลายตกอยู่ภายใต้กฎแห่งความจริงทั้ง ๓ ประการนี้ ไม่มีใครหนีพ้นได้ ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นใครก็ตาม ความตาย การพลัดพรากจากกัน ความแปรปรวนในชีวิต ความไม่แน่นอนทั้งหลาย ล้วนแล้วแต่เกิดมาจากกฎของไตรลักษณ์ ในทางศาสนาคติธรรมนี้จึงเป็นการสอนให้เรารู้เท่าทันความจริงของชีวิต ไม่เศร้าโศกเสียใจ ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการให้บรรเทาทุกข์ด้วยปัญญา นั่นคือการการแสดงธรรมให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของชีวิตว่ามี เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องธรรมดา อย่างกรณีเรื่องของนางวิสาขา เมื่อครั้งที่พระศาสดาทรงประทับอยู่ในวัดพระเชตุวัน ทรงปรารภนางวิสาขาอุบาสิกา ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า เปมโต ชายเต เป็นต้น นางวิสาขานั้นตั้งกุมาริกาชื่อว่าสุทัตติผู้เป็นธิดาของบุตร ไวในหน้าที่ของตน ให้ทำความขวนขวายแกภิกษุสงฆ์ในเรือน โดยสมัยอื่น กุมาริกานั้น ได้ทำกาลแล้ว นางวิสาขาให้ทำการฝังสรีระ (ศพ) นางแล้วไม่อาจจะอดกลั้นความโศกโศกได้ มีทุกข์เสียใจไปสู่อำนาจพระศาสดาถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่งลำดับนั้นพระศาสดาตรัสกับนางว่า วิสาขา ทำไมหนอเธอจึงมีทุกข์เสียใจ มีหน้าซุมด้วยน้ำตา นั่งร้องไห้อยู่นางจึงทูลขอความนั้นแล้วกราบทูลว่า พระเจ้าข้า นางกุมาริกานั้น เป็นที่รักของหม่อมฉัน เป็นผู้สม

^{๑๑๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘.

^{๑๑๓} ที. มหา. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๑๑๔} ส. สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

บุรณด้วยวัตร บัดนี้หมอมันไม่เห็นใครเช่นนั้น พระศาสดาจึงตรัสว่า วิสาขาก็ในกรุงสาวัตถีมีมนุษย์ประมาณเท่าไร ในกรุงสาวัตถีมีชน ๗ โกฏิพระเจ้าข้า พระศาสดาตรัสถามว่า ก็ถ้าชนมีประมาณเท่านี้ๆ พึงเป็นเช่นกับหลานสาวของเธอไซ้ เธอพึงปรารถนาเขาหรือ นางวิสาขากราบหลวาวอย่างนั้น พระเจ้าข้า ก็ชนในกรุงสาวัตถีทำกาลละคือตายทุก ๆ วัน มีประมาณเท่าไร นางวิสาขากราบหลวาวมาก พระเจ้าข้า เมื่อเป็นเช่นนี้เวลาที่เธอเศร้าโศกก็จะไม่พึงมีมิใช่หรือ เธอพึงเที่ยวร้องไห้อยู่ทั้งกลางคืน และกลางวันทีเดียว ยกไว้เถิด พระเจ้าข้า หมอมันทราบแล้ว ลำดับนั้น พระศาสดา ตรัสกับนางว่า ถ้ากระนั้น เธออย่าเศร้าโศก ความโศกก็ดี ความกลัวก็ดีย่อมเกิดแต่ความรัก ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า “ความโศกยอมเกิดแต่ความรัก ภยยอมเกิดแต่ความรัก ผู้พ้นจากความรักได้เด็ดขาด ย่อมไม่มีความโศก และภยจากที่ไหนเลย”^{๑๑๕} ตามหลักของไตรลักษณ์นี้จึงจัดได้ว่าเป็นคติธรรมในการบรรเทาทุกข์ ตามหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา

๕) คติธรรมคือการอุทิศสวนกุศล การอุทิศสวนบุญสวนกุศลให้แก่เปตชนหรือผู้ที่ล่วงลับไปแล้วนั้น เป็นคติธรรมความเชื่อที่เชื่อมโยงกับหลักธรรมในทางศาสนา เพื่อเป็นการอุทิศสวนบุญให้แก่ผู้ล่วงลับ เป็นการสงเคราะห์อนุเคราะห์แก่ญาติผู้วายชนม์ให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เป็นการ แสดงออกถึงน้ำใจที่ดีงาม การแสดงออกถึงน้ำใจต่อกัน มี ๓ ยาม คือ ยามจน ยามเจ็บ และยามจาก คติธรรมอันนี้ในทางศาสนามีตัวอย่างเกี่ยวกับการทำบุญให้ผู้ตายนี้ ตามตำนานว่ามีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ เสด็จไปเมืองราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารถวายทานแก่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน วันแรกไม่ได้อุทิศผลให้แก่ใครๆ พระประยูรญาติที่วายชนม์ไปแล้วเมื่อไม่ได้รับผล ก็พากันมาสำแดงกายร้องทุกข์ในเวลากลางคืน วันที่สองพระเจ้าพิมพิสารถวายทานอีก ทรงอุทิศผลทานให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว พวกเหล่านั้นก็มาปรากฏให้พระเจ้าพิมพิสารเห็นว่าได้รับผล พ้นจากความลำบากแล้ว มีเรื่องเป็นอย่างนี้จึงเป็นประเพณีทำบุญให้แก่ผู้ตายตลอดมาจนบัดนี้ อีกเรื่องหนึ่งปรากฏในคัมภีร์พระธรรมบทว่า ลูกสาวเศรษฐีคนหนึ่งหนีตามผู้ชายไป พอเขาใจว่าลูกสาวตายจึงทำบุญอุทิศให้ เป็นประเพณีเนื่องมาอย่างนี้^{๑๑๖}

ชาวพุทธเราจึงถือว่า การอุทิศสวนกุศลนั้นเป็นคติธรรมความเชื่อที่มีความสำคัญต่อผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ทำให้เขาได้รับสวนบุญสวนกุศลของเรา พ้นจากความทุกข์ และไปเสวยสุขอยู่ในสุคติโลกสวรรค์ต่อไป

๖) คติธรรมคืออริยทรัพย์ คำว่า อริยทรัพย์ คือคุณความดีอย่างประเสริฐ มี ๗ ประการ คือ ๑) สัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ๒) สีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ๓) หิริ ความละอาย ตอปป ๔) โอตตัปปะ ความเกรงกลัวตอปป ๕) พาหุสัจจะ ความเป็นคนได้ฟังได้รู้มาก ๖) จาคะ การเสียสละให้ทาน ๗) ปัญญา ความรอบรู้ในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์^{๑๑๗} ทรัพย์ทั้ง ๗ ประการนี้เป็นอริยทรัพย์ คือทรัพย์อันประเสริฐ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เป็นคติธรรมเตือนจิตสะกิดใจให้แสวงหาอริยทรัพย์ไว้ตั้งแต่ตอนมีชีวิตอยู่ เพราะอริยทรัพย์เมื่อตายแล้ว สามารถติดตาม

^{๑๑๕} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๒๑๓ / ๙๘.

^{๑๑๖} พระครูคุณสารสัมพันธ์, พิธีกรรมต่างๆและขนบธรรมเนียม, ประเพณี, (กรุงเทพมหานคร : จีระการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙๒.

^{๑๑๗} อจ. สดุดก.(ไทย) ๒๓/๕/๘.

ไปได้ทุกหนทุกแห่งทั้งโลกนี้และโลกหน้า ส่วนทรัพย์ภายนอก คือ แก้วแหวนเงินทอง เรือนสวนไรนา
ขางมา วัวควาย ตายแล้วไม่สามารถเอาไปได้ เพราะเป็นสมบัติของโลก คงติดอยู่ในโลกนี้ต่อไป

๓) คติธรรมจากขั้น ๕ กายกับใจแบ่งออกเป็น ๕ กอง เรียกว่าขั้น ๕ ได้แก่ ๑) รูป ๒) เวทนา ๓) สัญญา ๔) สังขาร ๕) วิญญาณ^{๑๑๘} ทั้ง ๕ อย่างนี้เรียกรวมกับนาม เป็นคติธรรมคำสอนว่าสังขารร่างกาย รูปนามขั้น ๕ เป็นของไม่เที่ยง เกิดขึ้นตั้งอยู่ ดับไป กล่าวคือเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลางและแตกสลายในที่สุด ให้เราได้พิจารณาเป็นคติธรรมสำหรับเตือนใจไม่ให้ไม่ประมาทในชีวิต ใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่า มีสาระมีประโยชน์ ไม่ยึดติดในสังขารร่างกายจนก่อให้เกิดทุกข์

๒.๕.๘ คติธรรมคือความกตัญญูตเวที

ความกตัญญูตเวทีเป็นคุณธรรมที่มีความสำคัญ ผู้ที่มีความกตัญญูตเวทีต่อผู้มีพระคุณ เช่น บิดา มารดา เป็นต้น จึงได้รับการยกย่อง เพราะบิดามารดา เปรียบเหมือนพระพรหมของลูก บิดามารดาเป็นบุพพจารย์ของลูก บิดามารดาเป็นเทวดาของลูก และบิดามารดาเป็นอาหุไนบุคคลของลูก

ในหลักทศ ๖ พระพุทธองค์ทรงสอนถึงหน้าที่ของลูกที่ดี ต้องตอบแทนบุญคุณของบิดามารดา ๕ ประการ คือ

- ๑) ทานเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงทานตอบ
- ๒) ช่วยทำกิจของทาน
- ๓) ดำรงวงศ์สกุล
- ๔) ทำตัวให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก
- ๕) เมื่อทานล่วงลับแล้วอุทิศสวนกุศลไปให้^{๑๑๙}

การจัดงานศพทำบุญอุทิศให้แก่มารดาหรือญาติผู้ใหญ่ จึงถือว่าเป็นแนวคิดทางคติธรรม ด้านความกตัญญูที่ลูกหลานจะต้องทำอุทิศให้บิดา มารดา ดังที่ปรากฏให้เห็นจนถึงปัจจุบันนี้

สรุปความว่า คติธรรมที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญกุศลศพลีในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ส่วนใหญ่จะสอนให้บุคคลพิจารณาสังขารร่างกายของเราให้เห็นตามเป็นจริงว่า สรรพสิ่งทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ควรยึดมั่น ด้วยอุปาทาน เพราะจะก่อให้เกิดความทุกข์ ควรพิจารณาตามความเป็นจริง ทำหน้าที่ของแต่ละบุคคลให้สมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท ขวนขวายประกอบกรรมดี ละเว้นกรรมชั่วพัฒนาตนเองให้สมบูรณ์ด้วยอริยทรัพย์และตระหนักในความกตัญญูรู้คุณต่อผู้มีพระคุณทั้งหลาย ทั้งที่มีชีวิต คือบิดามารดา ครูอาจารย์ และสิ่งไม่มีชีวิต คือธรรมชาติ ป่าไม้ ภูเขา สถานที่อาคารและสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เราต้องกตัญญูรู้คุณต่อสิ่งเหล่านั้น และต้องเคารพสิทธิเสรีภาพในความเป็นมนุษย์ ให้เกียรติซึ่งกันและกัน เอาใจเขามาใส่ใจเรา ไม่เบียดเบียนซึ่งกัน มีความเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน สังคมก็จะเกิดสันติสุขอย่างแท้จริง

^{๑๑๘} อภิ. วิภังค, (ไทย) ๓๕/๑/๑.

^{๑๑๙} ที. ปาฎิ. ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.